

ΤΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ
ΤΩΝ ΑΜΟΙΒΩΝ ΣΤΟΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΤΟΜΕΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 2009-10
ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

Σταύρος Μαυρουδέας
&
Κώστας Πασσάς

Μάρτιος 2022

Περιεχόμενα

Περίληψη της μελέτης	3
Ομάδα έργου.....	4
1. Πρόλογος.....	6
2. Ο Δημόσιος Τομέας στην ελληνική οικονομία	8
Ο Δημόσιος Τομέας: διεθνείς και εθνικές εξελίξεις	8
Οι μισθολογικές περικοπές στον Δημόσιο Τομέα	13
Το σημερινό μακροοικονομικό περιβάλλον.....	15
3. Η δομή της απασχόλησης στον Δημόσιο Τομέα.....	19
Γενικές διαπιστώσεις.....	20
4. Οι μισθοί στον Δημόσιο Τομέα και η εξέλιξη τους	27
Διανομή εισοδήματος και οι μισθοί δημοσίων υπαλλήλων	27
Σύγκριση επιπέδου μισθών στον Δημόσιο Τομέα στην ΕΕ.....	32
Καθαρός Κοινωνικός Μισθός.....	34
5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	39
6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	42

Περίληψη της μελέτης

Η μελέτη αυτή εξετάζει το επίπεδο και την εξέλιξη των μισθών των εργαζομένων στον δημόσιο τομέα στην Ελλάδα. Παρουσιάζει την θέση του δημόσιου τομέα στην ελληνική οικονομία και την διαχρονική εξέλιξή της και διαπιστώνει τον κομβικό του ρόλο αλλά και την πρόσφατη τάση συρρίκνωσής του λόγω της επικράτησης νεοσυντηρητικών πολιτικών. Δείχνει επίσης την συστηματική περικοπή των μισθολογικών απολαβών των εργαζόμενων στο δημόσιο τομέα την τελευταία δεκαετία, ιδιαίτερα μέσα στα πλαίσια των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής των ΕΕ-ΕΚΤ-ΔΝΤ. Αναλύει το τρέχον μακροοικονομικό περιβάλλον και επισημαίνει ότι ιδιαίτερα οι σημερινές ισχυρές πληθωριστικές τάσεις πλήττουν κατ' εξοχήν τους εργαζόμενους στον δημόσιο τομέα. Επικαιροποιεί την μελέτη των στοιχείων της απασχόλησης στον δημόσιο τομέα και επιβεβαιώνει τις τάσεις επιδεινώσής τους. Επικεντρώνεται ιδιαίτερα στα μισθολογικά ζητήματα στο δημόσιο τομέα και δείχνει την διαχρονική επιδεινώσή τους. Δείχνει την πολύ κακή θέση των απολαβών των εργαζομένων στον ελληνικό δημόσιο τομέα τόσο σε σύγκριση με τον μέσο όρο της ΕΕ αλλά ακόμη και σε σύγκριση με τις άλλες χώρες της Ευρωζώνης που μπήκαν σε Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής. Μάλιστα αυτή η χαμηλή θέση διατηρείται ακόμη και σήμερα που σε μια σειρά χώρες της ΕΕ έχουν δοθεί ή γίνονται διαπραγματεύσεις για να δοθούν αυξήσεις στον δημόσιο τομέα. Επιβεβαιώνει το γεγονός ότι διαχρονικά οι εργαζόμενοι στον δημόσιο τομέα συνεισφέρουν περισσότερο στα δημόσια έσοδα από όσα λαμβάνουν μέσω αναδιανεμητικών διαδικασιών. Τέλος, υποστηρίζει ότι η εύρυθμη λειτουργία του δημόσιου τομέα αλλά και ευρύτεροι μακροοικονομικοί λόγοι συνιστούν την βελτίωση της εισοδηματικής θέσης των εργαζόμενων στον δημόσιο τομέα. Ενδεχομένως σημαντικό υποστήριγμα σε αυτό αποτελεί η θεσμοποίηση διαδικασίας διαπραγμάτευσης συλλογικής σύμβασης στον δημόσιο τομέα.

Ομάδα έργου

Η μελέτη εκπονήθηκε από τους Σταύρο Μαυρουδέα (καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο) και Κώστα Πασσά (ερευνητής ΚΕΠΕ).

Ο Σταύρος Μαυρουδέας είναι Καθηγητής στο γνωστικό αντικείμενο «Πολιτική Οικονομία» στο τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου. Προηγουμένως εργάστηκε από το 1993 έως το 2019 ως Λέκτορας, Επίκουρος Καθηγητής, Αναπληρωτής Καθηγητής και Καθηγητής στο γνωστικό αντικείμενο «Πολιτική Οικονομία» στο τμήμα Οικονομικών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Έλαβε το Πτυχίο Οικονομικών από το Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του ΕΚΠΑ (1985), το Μεταπτυχιακό του από το School of Oriental and African Studies του Πανεπιστημίου του Λονδίνου (1986) και το Διδακτορικό του από το Κολλέγιο Birkbeck του Πανεπιστημίου του Λονδίνου (1990). Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν: Πολιτική Οικονομία, Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης, Θεωρία Μεγέθυνσης και Οικονομικά της Ανάπτυξης, Πολιτική Οικονομία της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης, Ελληνική Οικονομία. Έχει συγγράψει αρκετά βιβλία στα Αγγλικά και τα Ελληνικά καθώς και πολλά κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους. Έχει δημοσιεύσει άρθρα σε πολλά διεθνή (*Science & Society, Review of Political Economy, Review of Radical Political Economics, World Review of Political Economy, Industrial Relations Journal, International Critical Thought, Research in Political Economy, Economie Appliquee, Economic Thought* κα.) και ελληνικά ακαδημαϊκά περιοδικά. Είναι ιδρυτικό μέλος της Ελληνικής Επιστημονικής Εταιρείας Πολιτικής Οικονομίας και μέλος του διοικητικού συμβουλίου της (Γραμματέας (2009-13), Πρόεδρος (2018-2022)). Επίσης, είναι μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της World Association of Political Economy (WAPE) (2018-2022) και Αντιπρόεδρος της (2020-2022). Έχει συμμετάσχει σε πολλά ακαδημαϊκά συνέδρια ως εισηγητής, προεδρεύων, μέλος της οργανωτικής ή/και της επιστημονικής επιτροπής και έχει δώσει πολλές ακαδημαϊκές διαλέξεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Διατελεί επίσης μέλος της συντακτικής επιτροπής, της συμβουλευτικής επιτροπής ή/και κριτής σε αρκετά διεθνή ακαδημαϊκά περιοδικά και εκδοτικούς οίκους. Έχει ακόμη διατελέσει επισκέπτης ερευνητής και καθηγητής σε αρκετά πανεπιστήμια σε

άλλες χώρες (SOAS, City University London, Kingston University London, University of Siena κ.α.). Το 2018 του δόθηκε το Βραβείο της World Association of Political Economy (WAPE) για «Εξέχουσα Συνεισφορά στην Πολιτική Οικονομία στον 21^ο αιώνα».

Ο Κώστας Πασσάς είναι Ερευνητής στο Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ), ενώ κατά το παρελθόν εργάστηκε ως επιστημονικός συνεργάτης στο Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ. Σπούδασε ναυτιλιακά στο Τμήμα Ναυτιλιακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιά από όπου έλαβε και το αντιστοιχο πτυχίο (2003). Ακολούθως, πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές και έλαβε το αντίστοιχο πτυχίο στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών στο αντικείμενο της οικονομικής επιστήμης (2006). Από το ίδιο τμήμα έλαβε και το διδακτορικό του δίπλωμα (2016). Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα βρίσκονται στα αντικείμενα της Πολιτικής Οικονομίας, των Οικονομικών της Εργασίας και της Κοινωνικής Πολιτικής, ενώ ειδικεύεται σε ζητήματα εξέτασης και μέτρησης της παραγωγικότητας. Η μεταδιδακτορική του έρευνα με τίτλο *«Παραγωγικότητα, κερδοφορία και συσσώρευση κεφαλαίου στη μεταπολεμική ελληνική οικονομία, 1958-2016: Μια ανάλυση από τη σκοπιά της κλασικής μαρξιστικής προσέγγισης»* έχει βραβευτεί και χρηματοδοτηθεί από το *Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών*. Άρθρα του έχουν δημοσιευτεί σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά όπως το *Review of Political Economy* και το *Capital & Class*, ενώ έχει συμμετάσχει σε συλλογικούς τόμους που έχουν εκδοθεί από τον *Routledge*. Διδάσκει οικονομική θεωρία στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του ΕΚΠΑ, στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου και στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Είναι μέλος του ΔΣ της Επιστημονικής Εταιρείας Πολιτικής Οικονομίας.

1. Πρόλογος

Αντικείμενο της μελέτης αυτής είναι το επίπεδο και η εξέλιξη των μισθών των εργαζομένων στον δημόσιο τομέα στην Ελλάδα από το ξέσπασμα της ελληνικής κρίσης μέχρι σήμερα. Πρόκειται για ένα κρίσιμο για την ελληνική κοινωνία και οικονομία ζήτημα καθώς άπτεται άμεσα της λειτουργίας του δημόσιου τομέα αλλά έχει και ευρύτερες μακροοικονομικές επιπτώσεις. Ο δημόσιος τομέας στην Ελλάδα παίζει διαχρονικά, και ιδιαίτερα στη μεταπολεμική περίοδο, στρατηγικό ρόλο στη λειτουργία της οικονομίας. Ακόμη και μετά τις νεοσυντηρητικές πολιτικές των τελευταίων δεκαετιών και τις τάσεις συρρίκνωσης του η στρατηγική σημασία του παραμένει καθοριστική. Το γεγονός αυτό αποδείχθηκε περίτρανα στην διπλή κρίση (υγειονομική και οικονομική) που πυροδότησε η πανδημία COVID-19. Μέσα στα πλαίσια αυτά η δυνατότητα αξιοπρεπούς εργασίας και διαβίωσης των εργαζομένων στον τομέα αυτό είναι αποφασιστικής σημασίας για την εύρυθμη λειτουργία του. Επιπλέον, δεδομένου ότι η λειτουργία της ελληνικής οικονομίας εξαρτάται κρίσιμα από την εσωτερική της ζήτηση και δεδομένης της συνεισφοράς στην συνολική ζήτηση των εισοδημάτων των εργαζομένων στον δημόσιο τομέα, τα μισθολογικά ζητήματα των τελευταίων έχουν και ευρύτερες μακροοικονομικές επιδράσεις.

Η δομή της μελέτης είναι η ακόλουθη.

Στην δεύτερη ενότητα παρουσιάζεται η θέση του δημόσιου τομέα στην ελληνική οικονομία και η διαχρονική εξέλιξή της. Αναλύεται ο κομβικός του ρόλος αλλά και η πρόσφατη τάση συρρίκνωσης του λόγω της επικράτησης νεοσυντηρητικών πολιτικών. Ακολούθως, παρουσιάζεται η μακρά σειρά μέτρων συστηματικής περικοπής των μισθολογικών απολαβών των εργαζόμενων στο δημόσιο τομέα την τελευταία δεκαπενταετία. Τα μέτρα αυτά ξεκίνησαν πριν την επιβολή των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής των ΕΕ-ΕΚΤ-ΔΝΤ αλλά επιτάθηκαν καθοριστικά μέσα στο πλαίσιο των τελευταίων. Άλλωστε, βασικό στοιχείο της εξαιρετικά αβάσιμης κυρίαρχης ερμηνείας της ελληνικής κρίσης είναι η απόδοσή της στον υποτιθέμενα υπερμεγέθη, αντι-παραγωγικό και πελατειακό δημόσιο τομέα. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται το τρέχον μακροοικονομικό περιβάλλον και επισημαίνεται ότι ιδιαίτερα οι ισχυρές πληθωριστικές τάσεις που εκδηλώνονται σήμερα πλήττουν κατ' εξοχήν τους εργαζόμενους στον δημόσιο τομέα.

Στην τρίτη ενότητα αναλύονται τα επικαιροποιημένα δεδομένα της απασχόλησης στον δημόσιο τομέα. Η ανάλυση γίνεται με βάση την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού και αντιπαραβάλλεται με τα στοιχεία του Μητρώου Μισθοδοτούμενων Ελληνικού Δημοσίου. Η επιλογή αυτή γίνεται παρά τον δειγματοληπτικό χαρακτήρα της πρώτης – που υστερεί προφανώς έναντι του απογραφικού χαρακτήρα του δεύτερου – για λόγους διεθνούς συγκρισιμότητας και μεγαλύτερων χρονοσειρών. Παρουσιάζονται τα δεδομένα της απασχόλησης στον δημόσιο τομέα σύμφωνα με μία σειρά κριτήρια όπως το φύλο, η οικογενειακή κατάσταση, ο χρόνος προϋπηρεσίας, ο τύπος απασχόλησης (μερική ή πλήρης), το επίπεδο εκπαίδευσης, οι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας και η επαγγελματική κατηγορία και εξάγονται αντίστοιχα συμπεράσματα.

Η τέταρτη ενότητα επικεντρώνεται στο βασικό θέμα της μελέτης, δηλαδή το επίπεδο και την εξέλιξη των μισθών των εργαζομένων στον δημόσιο τομέα στην Ελλάδα. Παρουσιάζεται η διαχρονική επιδείνωση τους στην υπό μελέτη περίοδο. Δείχνεται η πολύ κακή θέση των απολαβών των εργαζομένων στον ελληνικό δημόσιο τομέα τόσο σε σύγκριση με τον μέσο όρο της ΕΕ και της Ευρωζώνης αλλά ακόμη και σε σύγκριση με τις άλλες χώρες της Ευρωζώνης που μπήκαν σε Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής. Μάλιστα αυτή η χαμηλή θέση διατηρείται ακόμη και σήμερα που σε μία σειρά χώρες της ΕΕ έχουν δοθεί ή γίνονται διαπραγματεύσεις για να δοθούν αυξήσεις στον δημόσιο τομέα. Εξετάζεται η εσωτερική κατανομή των μισθών των δημόσιο τομέα (κατά ασκούμενα καθήκοντα, φύλο, επάγγελμα, κλάδο κλπ.) και επισημαίνεται η αύξηση των μισθολογικών ανισοτήτων μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών εργαζομένων στον δημόσιο τομέα. Τέλος, εξετάζεται ο κοινωνικός μισθός στον δημόσιο τομέα και επιβεβαιώνεται το γεγονός ότι διαχρονικά οι εργαζόμενοι του συνεισφέρουν περισσότερο στα δημόσια έσοδα από όσα λαμβάνουν μέσω αναδιανεμητικών διαδικασιών.

Τέλος, η τελευταία ενότητα συγκεφαλαιώνει τα συμπεράσματα των προηγούμενων και προχωρά σε προτάσεις πολιτικής. Τεκμηριώνεται η ανάγκη βελτίωσης του μισθολογικού επιπέδου στον δημόσιο τομέα. Επίσης, προτείνεται η θεσμοποίηση διαδικασιών διαπραγμάτευσης συλλογικής σύμβασης στον δημόσιο τομέα σαν κρίσιμο στοιχείο για την βελτίωση του μισθολογικού επιπέδου των εργαζομένων στον δημόσιο τομέα.

2. Ο Δημόσιος Τομέας στην ελληνική οικονομία

Ο Δημόσιος Τομέας: διεθνείς και εθνικές εξελίξεις

Τα μισθολογικά και εργασιακά ζητήματα των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα εξαρτώνται στενά από την θέση του τελευταίου μέσα σε μία οικονομία και τον τρόπο λειτουργίας. Κατά συνέπεια, αλλαγές και τροποποιήσεις στα τελευταία επηρεάζουν σχεδόν πάντα τα πρώτα. Ο δημόσιος τομέας αποτελεί ιστορικά έναν από τους βασικούς πυλώνες της ελληνικής οικονομίας. Συμβάλλει καθοριστικά τόσο στο ΑΕΠ και στο ρυθμό μεγέθυνσης της οικονομίας όσο και στην απασχόληση. Ο ρόλος του αυτός ξεκινά από την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους αλλά ενισχύεται αισθητά στην μεταπολεμική περίοδο. Αυτή η τάση μεγέθυνσης του δημόσιου τομέα παρουσιάστηκε ιδιαίτερα στην μεταπολεμική περίοδο τόσο στις αναπτυγμένες όσο και στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Στην ελληνική περίπτωση η τάση αυτή ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του 1950, δηλαδή με μία χρονική υστέρηση σε σχέση με τις Δυτικές χώρες όπου είχε ξεκινήσει σχεδόν μία δεκαετία νωρίτερα. Εκτός από μία σειρά άλλες ιδιομορφίες του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, σημαντικό ρόλο σε αυτή την υστέρηση έπαιξε τόσο η αργοπορημένη εδραίωση ενός παρεμβατικού κράτους όσο και η απουσία ενός πλήρους συστήματος δημόσιας κοινωνικής ασφάλισης. Όμως από την δεκαετία του 1970 το μέγεθος του δημόσιου τομέα αυξάνει και η τάση αυτή επιταχύνθηκε στη δεκαετία του 1990. Δηλαδή, στην ελληνική περίπτωση η τάση μεγέθυνσης του δημόσιου τομέα εμφανίζεται με μία σημαντική χρονική υστέρηση σε σχέση με τις αναπτυγμένες Δυτικές οικονομίες.

Μία ανάλογη αναντιστοιχία εμφανίζεται και μετά την παγκόσμια κρίση του 1974-5 και την μακρά περίοδο χαμηλών ρυθμών μεγέθυνσης και συσσώρευσης κεφαλαίου που την ακολουθεί. Στις Δυτικές χώρες επικράτησε από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 το νεοσυντηρητικό ρεύμα του Νεοφιλελευθερισμού, ανατρέποντας την προηγούμενη Κεϋνσιανή ορθοδοξία (η οποία επίσης προς το τέλος της είχε υιοθετήσει εξαιρετικά νεοσυντηρητικές εκδοχές). Ο Νεοφιλελευθερισμός συγκροτήθηκε επάνω στην θέση περί «αποτυχίας του δημόσιου τομέα», ακριβώς όπως ο Κεϋνσιανισμός βασίστηκε επάνω στη θέση περί «αποτυχίας της αγοράς». Συνακόλουθα, οι Νεοφιλελεύθερες πολιτικές προώθησαν συστηματικά τον περιορισμό του δημόσιου τομέα (μέσω

ιδιωτικοποιήσεων), την μετατροπή των κανόνων λειτουργίας του (μέσω της υιοθέτησης ιδιωτικο-οικονομικών προτύπων λειτουργίας) και την σύμμιξή του με τον ιδιωτικό τομέα (μέσω συμπράξεων δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, όπου ο πρώτος λειτουργεί ως υποστήριγμα του δεύτερου). Στην Ελλάδα ο Νεοφιλελευθερισμός ήρθε με μία χρονική υστέρηση καθώς επικράτησε σαν κυρίαρχη πολιτική στις αρχές της δεκαετίας του 1990 (Μανρουδέας (2013)).

Ο Νεοφιλελευθερισμός – σε διάφορες παραλλαγές και ρεύματα – κυριάρχησε διεθνώς μέχρι τις αρχές του 21^{ου} αιώνα και είχε σαν συνέπεια την εκτεταμένη συρρίκνωση του δημόσιου τομέα. Όμως, σύντομα εμφανίσθηκαν ισχυρές ενδείξεις αποτυχίας του, ξεκινώντας από τις περιφερειακές κρίσεις των τελών της δεκαετίας του 1990 (Άπω Ανατολή, Ρωσία, Μεξικό, Αργεντινή κλπ.). Αυτές κορυφώθηκαν με την παγκόσμια κρίση του 2008-9 όπου οι Νεοφιλελεύθερες συνταγές περί απόσυρσης του κρατικού οικονομικού παρεμβατισμού και περιορισμού του δημόσιου τομέα απέτυχαν παταγωδώς. Αυτή η αποτυχία οδήγησε στην σταδιακή υιοθέτηση μιάς άλλης νεοσυντηρητικής πολιτικής υπό την αιγίδα του Νέου Κεϋνσιανισμού. Η επικράτηση αυτής της νέας ορθοδοξίας ενισχύθηκε από την διπλή κρίση (υγειονομική και οικονομική) που πυροδότησε η πανδημία του COVID-19 (Μανρουδέας (2021)). Η διπλή κρίση του COVID-19 έκανε ακόμη πιο έντονη την ανάγκη ισχυρού κρατικού οικονομικού παρεμβατισμού. Εκτός όμως από την ενεργητική χρήση και την ενίσχυση των βασικών οικονομικών πολιτικών (δημοσιονομική, νομισματική κλπ.) η κρίση του COVID-19 επέβαλε και την υλική μεγέθυνση τουλάχιστον του δημόσιου τομέα υγείας καθώς ο ιδιωτικός τομέας υγείας αποδείχθηκε ανίκανος να αντιμετωπίσει την υγειονομική πλευρά της κρίσης. Το γεγονός ότι ο ιδιωτικός τομέας υγείας λειτουργεί με κριτήριο την επίτευξη κερδοφορίας τον καθιστά ανίκανο να επωμιστεί τα μεγάλα και εμπροσθοβαρή κόστη της κάλυψης του συνολικού πληθυσμού σε περίπτωση πανδημίας (Μαυρουδέας & Παρασκευοπούλου (2021)).

Η σημερινή ορθοδοξία της Νέας Μακροοικονομικής Συναίνεσης (New Macroeconomic Consensus) που προβάλλει ο Νέος Κεϋνσιανισμός βλέπει μεν ένα μεγαλύτερο και πιο ενεργητικό ρόλο για τον δημόσιο τομέα αλλά ταυτόχρονα ενστερνίζεται και βασικά δόγματα του Νεοφιλελευθερισμού. Πιο συγκεκριμένα, η Νέα Μακροοικονομική Συναίνεση αναγνωρίζει την πιθανότητα εκδήλωσης βραχυχρόνιων ανισορροπιών λόγω ανελαστικοτήτων κάποιων παραγωγικών συντελεστών και συνεπώς δέχεται ότι ο κρατικός οικονομικός παρεμβατισμός

(κατ' αρχήν με την νομισματική πολιτική αλλά ακολούθως και με την δημοσιονομική πολιτική) είναι αναγκαίος και αποτελεσματικός. Όμως μακροχρόνια αποδέχεται βασικά στοιχεία των Νεοφιλελεύθερων απόψεων (π.χ. ορθολογικές προσδοκίες) και υποστηρίζει ότι εν τέλει οι αγορές μπορούν να αυτορυθμισθούν (γεγονός που κάνει τον κρατικό οικονομικό παρεμβατισμό περιττό). Οι επιπτώσεις της προσέγγισης αυτής όσον αφορά τον ρόλο, το μέγεθος και την λειτουργία του δημόσιου τομέα είναι εύκολο να συναχθούν. Ο Νέος Κεϋνσιανισμός υποστηρίζει ότι χρειάζεται ένας επιτελικός οικονομικός ρόλος του κράτους σε αντίθεση τόσο με το παραδοσιακό Κεϋνσιανό παρεμβατικό κράτος όσο και με την καθαρή Νεοφιλελεύθερη απαίτηση της πλήρους απόσυρσης του κράτους από την οικονομία. Καθώς αναγνωρίζει την αποτελεσματικότητα του κρατικού οικονομικού παρεμβατισμού βραχυχρόνια αλλά την απορρίπτει μακροχρόνια, οδηγείται σε μία επιλεκτική και περιορισμένη ενίσχυση του δημόσιου τομέα. Επιπλέον, η τελευταία συνδυάζεται με ισχυρές προσιμίες Νεοφιλελεύθερων συνταγών καθώς οι συμπράξεις δημόσιου και ιδιωτικού τομέα και η υιοθέτηση ιδιωτικο-οικονομικών κριτηρίων στη λειτουργία του δημόσιου τομέα παραμένουν όπως παραμένει πάντα στην αιζέντα η προοπτική της μακροχρόνιας απόσυρσης του δημόσιου τομέα προς όφελος του ιδιωτικού τομέα.

Όπως αναλύθηκε παραπάνω, ο ελληνικός δημόσιος τομέας στην μεταπολεμική περίοδο είχε μία καθυστερημένη – συγκριτικά με τις πιο αναπτυγμένες Δυτικές χώρες – μεγέθυνση. Επιπλέον, η συρρίκνωσή του – μετά την επικράτηση των Νεοφιλελεύθερων πολιτικών – έλαβε χώρα επίσης με μία αξιοσημείωτη χρονική υστέρηση σε σχέση με τις πιο αναπτυγμένες Δυτικές οικονομίες.

Όμως αυτό που καθόρισε αποφασιστικά την πορεία του ελληνικού δημόσιου τομέα ήταν η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008-9 και η μετέπειτα κρίση της Ευρωζώνης (2010).

Η παγκόσμια καπιταλιστική κρίση του 2007-8 έληξε την περίοδο του Μεγάλου Μειτριάσιμου (great moderation), δηλαδή την εποχή που ακολούθησε την προηγούμενη παγκόσμια κρίση του 1974 και η οποία χαρακτηρίστηκε από μέτριες οικονομικές επιδόσεις. Παρά τις τελευταίες, οι κυρίαρχες οικονομικές θεωρίες (δηλαδή εκείνες που κυριαρχούν στις δυτικές κυβερνήσεις και σε σημαντικούς διεθνείς οργανισμούς όπως το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα, ο ΟΟΣΑ κλπ.) απεικόνιζαν αυτή την εποχή ως μία περίοδο που η αστάθεια έχει περιορισθεί και μάλιστα οι ακραίες εκδοχές των κυρίαρχων θεωριών κήρυσσαν ακόμη και το τέλος των επιχειρηματικών κύκλων. Η παγκόσμια κρίση του 2007-

8 διέψευσε απότομα αυτές τις ψευδαισθήσεις και προκάλεσε μια παρατεταμένη περίοδο βίαιων οικονομικών διακυμάνσεων. Βασικό στοιχείο αυτής της παρατεταμένης περιόδου ήταν η κρίση της Ευρωζώνης η οποία εκδηλώθηκε το 2010. Παρά τις αρχικές ψευδαισθήσεις των ιθυνόντων της ΕΕ ότι η κρίση του 2008-9 ήταν ένα αποκλειστικά αμερικανικό σύμπτωμα (βλέπε Μαυρουδέας (2019)), τελικά η ΕΕ και ιδιαίτερα η Ευρωζώνη χτυπήθηκε πολύ περισσότερο και πιο παρατεταμένα από την κρίση αυτή. Ένα βασικό σύμπτωμα της συγκυρίας αυτής ήταν η κρίση της Ευρωζώνης που εκδηλώθηκε ιδιαίτερα στις περιφερειακές οικονομίες της (Ελλάδα, Πορτογαλία, Κύπρος, Ιρλανδία, Ισπανία, Ιταλία) και οδήγησε στην επιβολή σκληρών πολιτικών λιτότητας με την μορφή Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής (ΠΟΠ) – ή αλλιώς Μνημονίων - στις τέσσερεις πρώτες.

Η ελληνική κρίση ήταν η πρώτη από τις κρίσεις των οικονομιών της ευρωπεριφέρειας. Ξεκίνησε επίσημα το 2010, αν και ο ρυθμός μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας είχε ήδη γίνει αρνητικός προηγουμένως. Αρχικά η ΕΕ και οι κυρίαρχες οικονομικές προσεγγίσεις καλλιέργησαν την ψευδαισθηση ότι ήταν μια απομονωμένη «ελληνική ασθένεια». Γρήγορα όμως διαψεύσθηκαν καθώς ακολούθησαν οι κρίσεις των άλλων περιφερειακών οικονομιών της Ευρωζώνης. Οι κυρίαρχες αναλύσεις επέλεξαν μια *συγκυριακή ερμηνεία* της ελληνικής κρίσης, δηλ. ότι είναι προϊόν εσφαλμένων ελληνικών επιλογών πολιτικής και όχι αποτέλεσμα βαθιών καπιταλιστικών δομικών προβλημάτων (βλέπε Manroudeas & Paitarides (2015) για μια αναλυτική κριτική). Ως εκ τούτου, η κρίση χαρακτηρίστηκε απλά ως κρίση δημόσιου χρέους (δηλαδή υπερδιόγκωσης του δημόσιου τομέα που οδήγησε στον υπερβολικό εξωτερικό δανεισμό) με συνεπακόλουθα προβλήματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών με το εξωτερικό και την αδυναμία εκπλήρωσης των διεθνών οικονομικών υποχρεώσεων της χώρας. Δηλαδή μία δίδυμη κρίση διπλών ελλειμμάτων (δημοσιονομικού και ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών), όπου η σειρά αιτιότητας ήταν από το πρώτο έλλειμμα προς το δεύτερο. Η ερμηνεία αυτή ρίχνει όλη την ευθύνη για την κρίση στον δημόσιο τομέα και ιδιαίτερα στις μισθολογικές δαπάνες τους. Πιο συγκεκριμένα, οι κυρίαρχες απόψεις πρόβαλλαν ότι στην Ελλάδα υπάρχει ένας διογκωμένος για πελατειακούς λόγους δημόσιος τομέας ο οποίος είναι ελλειμματικός και ταυτόχρονα περιορίζει τον ιδιωτικό τομέα (crowding out effect). Οι πελατειακές σχέσεις αποδόθηκαν σε παραχωρήσεις προς τα λαϊκά στρώματα και σε ιδιαίτερα υπέρμετρους μισθούς στον δημόσιο τομέα.

Η κυρίαρχη ερμηνεία της ελληνικής κρίσης είναι εξόχως υποκριτική και έχει επικριθεί βάσιμα από άλλα ρεύματα της οικονομικής σκέψης και ιδιαίτερα από ετερόδοξες και μαρξιστικές προσεγγίσεις.

Όσον αφορά το μέγεθος του ελληνικού δημόσιου τομέα έχει δειχθεί ότι αυτό δεν απέχει από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (π.χ. Κουζής κ.α. (2017)). Επίσης, έχει δειχθεί ότι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ελληνικού καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού έχουν οδηγήσει ιστορικά σε ένα σημαντικό ρόλο για τον δημόσιο τομέα. Όπως ορθά έχει υποστηρίξει ο Gershenkron (1962) σε χώρες που είναι καθυστερημένα εισελθούσες (late-comers) στον δρόμο της καπιταλιστικής ανάπτυξης – όπως η Ελλάδα - υποχρεωτικά ο δημόσιος τομέας θα έχει διευρυμένο ρόλο. Επιπλέον, ιδιαίτερα στη μεταπολεμική περίοδο η ανασυγκρότηση της οικονομίας αναγκαστικά οδήγησε στην ενίσχυση του δημόσιου τομέα σαν βασικού μοχλού της κεφαλαιακής συσσώρευσης (βλέπε Μανρουδέας (2013)). Τέλος, το γεγονός ότι ο ελληνικός ιδιωτικός τομέας παραμένει πάντα κατά βάση κρατικοδίαυτος συντείνει σε αυτόν τον σημαντικό ρόλο του δημόσιου τομέα.

Όσον αφορά το ζήτημα της αναδιανομής εισοδήματος (δηλαδή το εάν οι εργαζόμενοι στο δημόσιο τομέα συνεισφέρουν λιγότερα ή περισσότερο στα δημόσια έσοδα από όσα λαμβάνουν από αυτά) έχει δειχθεί από μία σειρά μελέτες για τον κοινωνικό μισθό (π.χ. Maniatis & Passas (2019)) ότι οι εργαζόμενοι στο δημόσιο τομέα συνεισφέρουν περισσότερο από όσα τους επιστρέφονται. Η ανά κείρας μελέτη επικαιροποιεί και επιβεβαιώνει αυτή την εμπειρική διαπίστωση. Άλλωστε, ο βασικός όγκος της φορολογίας καταβάλλεται από τους μισθωτούς και ιδιαίτερα από τους εργαζόμενους του δημόσιου τομέα (που κατά βάση αδυνατούν να φοροδιαφύγουν ή/και να φοροαποφύγουν σε αντίθεση με άλλες κοινωνικές ομάδες).

Όσον αφορά το ζήτημα των πελατειακών σχέσεων αυτές αφορούν κυρίως την λεγόμενη «διαπλοκή» (δηλαδή την υποστήριξη που παρέχει ο δημόσιος τομέας στον ιδιωτικό τομέα) παρά τις παροχές προς τα λαϊκά στρώματα. Μάλιστα, αυτή η «διαπλοκή» παίρνει την μορφή άτυπων και παράτυπων σχέσεων μεταξύ πολιτικής εξουσίας και μεγάλων οικονομικών ομίλων που οδηγούν στη διαχρονική διασπάθιση του δημόσιου χρήματος. Συνεπώς, ο ελληνικός καπιταλιστικός κοινωνικός σχηματισμός ανήκει στην κατηγορία του καπιταλισμού των διαπλεκόμενων συμφερόντων ή ευνοιοκρατικού καπιταλισμού (crony capitalism). Το γεγονός αυτό αναγνωρίζεται ακόμη και από νεο-

συντηρητικές απόψεις που στους σχετικούς δείκτες διαφθοράς που κατασκευάζουν (και οι οποίοι βέβαια έχουν εξαιρετικά προβληματική συγκρότηση και μεθοδολογία) η Ελλάδα είναι αρκετά ψηλά.

Σχετικά με την ύπαρξη ή όχι αδικαιολόγητα υψηλότερων μισθών στο δημόσιο τομέα σε σχέση με τον ιδιωτικό τομέα (wage premium) έχει δειχθεί ότι αυτό δεν ευσταθεί καθώς παραγνωρίζει συνειδητά την δομή και τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης στον πρώτο (βλέπε Ιωακείμογλου (2019)). Οι νεο-συντηρητικές απόψεις που συστηματικά προβάλλουν το αβάσιμο αυτό επιχείρημα παραγνωρίζουν, μεταξύ άλλων, το ψηλό ποσοστό πτυχιούχων καθώς και την μακροχρόνια απασχόληση στον δημόσιο τομέα.

Οι μισθολογικές περικοπές στον Δημόσιο Τομέα

Παρά τις μεγάλες και ουσιαστικές αδυναμίες της κυρίαρχης ερμηνείας της ελληνικής κρίσης, για προφανείς πολιτικούς λόγους όλα τα ελληνικά Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής βασίσθηκαν σε αυτήν. Κατά συνέπεια ιδιαίτερα το πρώτο και το δεύτερο πρόγραμμα προχώρησαν σε βαθιές περικοπές τόσο του μεγάλου όσο και των δαπανών (και ιδιαίτερα της μισθολογικής δαπάνης) στον δημόσιο τομέα. Όπως θα δειχθεί και στις επόμενες ενότητες της μελέτης αυτής, οι θεσμικές μεταρρυθμίσεις και οι περικοπές των ΠΟΠ οδήγησαν σε μία ραγδαία επιδείνωση των εργασιακών και μισθολογικών σχέσεων στον δημόσιο τομέα.

Ιδιαίτερα όσον αφορά τις μισθολογικές μειώσεις, αυτές ήταν από τα πρώτα μέτρα του πρώτου ΠΟΠ. Είχε προηγηθεί στις αρχές του 2009, από την προηγούμενη των ΠΟΠ κυβέρνηση της ΝΔ, το πάγωμα μισθών άνω των 1.700 ευρώ σε Δημόσιο, ΟΤΑ, ΝΠΔΔ και συντάξεων άνω των 1.100 ευρώ. Στη συνέχεια, τα πρώτα μέτρα που πήρε η κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ που ακολούθησε εστίαζαν σχεδόν αποκλειστικά στην συρρίκνωση του δημόσιου τομέα και ιδιαίτερα στην μείωση του μισθολογικού του κόστους. Ήδη από τις 9 Φεβρουαρίου 2010 εξαγγέλθηκαν τα πρώτα μέτρα για τον δημόσιο τομέα που περιλάμβαναν πάγωμα μισθών, περικοπές επιδομάτων 10%, περικοπές υπερωριών και οδοιπορικών. Ακολούθησαν μία σειρά άλλων μέτρων όπως η κατάργηση του 13^{ου} και 14^{ου} μισθού, η σωρευτική περικοπή του 20% των διαφόρων επιδομάτων κ.α. που σύμφωνα με τους κυβερνητικούς υπολογισμούς (Hellenic Stability and Growth Programme Newsletter, 17 May 2010) οδήγησαν στην μείωση κατά 14% του

μισθολογικού κόστους του δημοσίου σε ονομαστικούς όρους¹. Με την επιβολή του πρώτου ΠΟΠ και του συνακόλουθου Μνημονίου οι μισθολογικές περικοπές επεκτάθηκαν περαιτέρω².

Όπως επισημαίνουν εύστοχα οι Κουζής κ.α. (2013, σ.89-91), εκτός από τις άμεσες μειώσεις μισθών το βασικό εργαλείο για την περικοπή του μισθολογικού κόστους ήταν η θέσπιση του ενιαίου μισθολογίου – βαθμολογίου ((ν.4024/2011) στον δημόσιο τομέα. Η εφαρμογή του ενιαίου μισθολογίου από 1/10/2011 οδήγησε σε σημαντική μείωση των μισθών των εργαζομένων στον δημόσιο τομέα. Όπως αναλυτικά παραθέτουν οι Κουζής κ.α. (2013) με την εφαρμογή του:

- Οι κατώτερες βασικές αποδοχές (πριν από φορολογία και κρατήσεις) μειώθηκαν από 851 € στα 780 €.
- Καταργήθηκαν σχεδόν όλα τα γενικά και κλαδικά επιδόματα.
- Μειώθηκαν και καταργήθηκαν οικογενειακά επιδόματα
- Καταργήθηκε η ακώλυτη μισθολογική εξέλιξη στα ΜΚ και συνδέθηκε με την αξιολόγηση και την προαγωγή στον επόμενο βαθμό.
- Η κατάταξη των υπηρετούντων υπαλλήλων έγινε σε χαμηλότερα ΜΚ από αυτά που έπρεπε να ενταχθούν και πάγωσαν οι μισθολογικές εξελίξεις για το 2012 και το 2013.

¹ Ενδεικτικά, στις 9 Μαρτίου 2010 εξαγγέλθηκαν η μείωση (α) κατά 30% στα δώρα Χριστουγέννων, Πάσχα, αδειας, (β) κατά 12% σε όλα τα επιδόματα του Δημοσίου και (γ) κατά 7% στις αποδοχές υπαλλήλων ΔΕΚΟ, ΟΤΑ, ΝΠΙΔ.

² Παραδείγματος χάριν, στις 2 Μαΐου ανακοινώθηκε (α) η αντικατάσταση του 13ου και 14ου μισθού των δημοσίων υπαλλήλων με επίδομα 500 Ευρώ σε όλους όσους έχουν αποδοχές μέχρι 3.000 Ευρώ και η πλήρης κατάργηση των δύο μισθών για μεγαλύτερες αποδοχές, (β) η αντικατάσταση 13ης και 14ης σύνταξης με επίδομα 800 Ευρώ για συντάξεις ως 2500 Ευρώ και (γ) η περαιτέρω περικοπή 8% στα επιδόματα των δημοσίων υπαλλήλων και 3% στους υπαλλήλους των ΔΕΚΟ όπου δεν υπάρχουν επιδόματα. Ακολούθως, τον Σεπτέμβριο του 2010 ανακοινώθηκαν νέες περικοπές μισθών στον δημόσιο τομέα και εφαρμογή ενιαίου μισθολογίου.

- Υποβαθμίστηκαν μισθολογικά και βαθμολογικά οι κατηγορίες στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης και οι νέοι υπάλληλοι.

Όπως αναφέρουν οι Κουζής κ.α. (2012) μόνο η εφαρμογή του ενιαίου μισθολογίου και των παραπάνω ρυθμίσεων είχε ως αποτέλεσμα μειώσεις των μισθών στο δημόσιο από 20% μέχρι 53%.

Ακολούθησαν το 2012 μία σειρά περικοπές στα ειδικά μισθολόγια του δημοσίου τομέα (γιατρών του ΕΣΥ, των πανεπιστημιακών, των ένστολων, των διπλωματών και των δικαστικών) που μάλιστα επιβλήθηκαν αναδρομικά. Επίσης, εντάχθηκαν στο ενιαίο μισθολόγιο οι εργαζόμενοι στις ΔΕΚΟ.

Μετά τις εμπροσθοβαρείς και άμεσες μισθολογικές περικοπές του πρώτου ΠΟΠ στα υπόλοιπα δύο προγράμματα συμπεριλήφθηκαν και εφαρμόστηκαν συμπληρωματικές και κυρίως έμμεσες μειώσεις των μισθών των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα.

Το αποτέλεσμα όλων αυτών των μισθολογικών περικοπών είναι - όπως θα δειχθεί και στην αντίστοιχη ενότητα της ανά χειράς μελέτης - το επίπεδο αμοιβών των εργαζόμενων στον ελληνικό δημόσιο τομέα να είναι από τα χειρότερα όχι μόνον ανάμεσα στις χώρες της ΕΕ γενικά αλλά ανάμεσα και στις χώρες της Ευρωζώνης που υπέστησαν και αυτές προγράμματα οικονομικής προσαρμογής. Την ίδια χρονική περίοδο, και ενώ οι μισθοί στον ελληνικό δημόσιο τομέα παραμένουν πάντα καθηλωμένοι, σε αρκετές άλλες χώρες της ΕΕ έχουν ήδη αρχίσει να δίνονται μισθολογικές αυξήσεις στον δημόσιο τομέα.

Το σημερινό μακροοικονομικό περιβάλλον

Το τρέχον μακροοικονομικό περιβάλλον επηρεάζει επίσης καθοριστικά το μισθολογικό επίπεδο των εργαζομένων στον δημόσιο τομέα.

Η ελληνική οικονομία συνεχίζει να αντιμετωπίζει τις συνέπειες της μεγάλης οικονομικής κρίσης η οποία ξεκίνησε το 2008. Πιο συγκεκριμένα κατά το 2019, τελευταίο έτος πριν την έναρξη της πανδημίας και της επακόλουθης νέας οικονομικής κρίσης, η οικονομική δραστηριότητα σε σταθερές τιμές ήταν κατά 23,1% χαμηλότερη σε σχέση με το 2008, έχοντας ανακάμψει κατά 4,6% σε σχέση με το 2016 όπου και παρατηρήθηκε το χαμηλότερο σημείο της κρίσης. Σε απόλυτους όρους κατά την περίοδο 2008 με 2019 η ελληνική οικονομία είχε απωλέσει εισοδήματα συνολικής αξίας 55 δισεκατομμυρίων ευρώ σε σταθερές τιμές του 2015. Σημειώνουμε ότι η εξέλιξη αυτή της ελληνικής οικονομίας κατά

την τελευταία δεκαετία δεν συμβάδισε με την αντίστοιχη εξέλιξη της ευρωπαϊκής οικονομίας συνολικά. Ειδικότερα, παρατηρούμε ότι κατά την περίοδο 2008 με 2019 η Ευρωζώνη αναπτύχθηκε κατά 9,5% ενώ αντίστοιχα η ΕΕ κατά 11,9%. Συνεπώς κατά την περίοδο μετά το 2008 παρατηρούμε την αντιστροφή της σύγκλισης και την έναρξη της απόκλισης της ελληνικής οικονομίας από την ευρωπαϊκή οικονομία ως σύνολο.

Η οικονομική δραστηριότητα κατά το 2022 αναμένεται να επηρεαστεί κύρια από τρεις αρνητικές παραμέτρους: τις οικονομικές συνέπειες της πανδημίας, την ουκρανική κρίση και την σημαντική αύξηση του πληθωρισμού σε όλες τις ανεπτυγμένες χώρες.

Οι οικονομικές συνέπειες της πανδημίας παραμένουν ισχυρές. Η ελληνική οικονομία επηρεάσθηκε ισχυρά από την διπλή κρίση (υγειονομική και οικονομική) που πυροδοτήθηκε από την πανδημία του COVID-19. Η κρίση αυτή έπληξε ιδιαίτερα οικονομίες που βασίζονται κυρίως στις υπηρεσίες, όπως η ελληνική (Herod et al.(2021)). Συνέπεια του προηγούμενου είναι το γεγονός ότι η επαναφορά της οικονομικής δραστηριότητας μετά τα μέτρα καραντίνας ήταν σχετικά ασθενική. Χαρακτηριστικά, η ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας κατά το 2021 δεν κάλυψε τις απώλειες του πρώτου έτους της πανδημίας. Πιο συγκεκριμένα, στην Ελλάδα κατά το 2020 το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) σε σταθερές τιμές υποχώρησε κατά 9%³, ενώ κατά το 2021 αυξήθηκε κατά 8,3%, παραμένοντας κατά 1,4% χαμηλότερο σε σχέση με το 2019. Αντίστοιχες εξελίξεις παρατηρούμε τόσο στην Ευρωζώνη όσο και στην ΕΕ συνολικά, όπου η οικονομική δραστηριότητα παραμένει αντίστοιχα κατά 1,4% και 0,9% χαμηλότερη σε σχέση με το 2019. Με βάση τις εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής⁴ οι συνέπειες της πανδημίας αναμένεται να ξεπεραστούν κατά το 2022, με τις προβλέψεις να υποδεικνύουν ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας κατά 4,9%, ενώ της Ευρωζώνης και της ΕΕ κατά 4%.

³ Υπάρχει μία βασίμη αμφισβήτηση της επίσημης μέτρησης της συρρίκνωσης του ΑΕΠ το 2020 καθώς η τελευταία μάλλον προσπάθησε να ωραιοποιήσει τις επιπτώσεις της κρίσης. Αντίθετα, πιο ρεαλιστικές εκτιμήσεις συντείνουν προς μία διψήφια μείωση του ΑΕΠ (π.χ. Μαυρουδέας & Παρασκευοπούλου (2021)).

⁴ European Commission, European Economic Forecast Winter 2022, Institutional Paper 169, February 2022

Οι προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής διαμορφώθηκαν πριν από την έναρξη του πολέμου στην Ουκρανία και συνεπώς δεν έχουν συνεκτιμήσει τις οικονομικές συνέπειες που αυτός διαμορφώνει. Οι πρώτες εκτιμήσεις των άμεσων οικονομικών επιπτώσεων της ουκρανικής κρίσης, όπως αυτές παρουσιάστηκαν από το ευρωπαϊκό ινστιτούτο Bruegel⁵, ανέρχονται σε 175 δισεκατομμύρια ευρώ ή 1% έως 4% του ΑΕΠ. Κατά συνέπεια και χωρίς να υπολογίζουμε τις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις ενός τόσο σημαντικού σοκ στην οικονομική δραστηριότητα μπορούμε να εκτιμήσουμε ότι οι άμεσες οικονομικές συνέπειες της κρίσης στην Ουκρανία θα είναι ιδιαίτερα σημαντικές εξαφανίζοντας σε μεγάλο βαθμό ή και πλήρως τις θετικές επιδράσεις του πακέτου ανάκαμψης NGEU.

Τρίτον, η σημαντική αύξηση του πληθωρισμού αποτελεί μια επιπλέον πηγή προβληματισμού καθώς με βάση τα τελευταία στοιχεία κατά το Φεβρουάριο του 2022 στην Ελλάδα ανήλθε σε 7,2%, ενώ αντίστοιχα στην Ευρωζώνη σε 5,8%. Βασική πηγή της εκρηκτικής αύξησης του πληθωρισμού είναι, με μεγάλη διαφορά, οι πανευρωπαϊκές αυξήσεις στην τιμή της ενέργειας. Οι σημαντικές αυξήσεις στην τιμή της ενέργειας αποτελούν αποτέλεσμα πολλών παραγόντων που συμπεριλαμβάνουν, την αύξηση της ζήτησης για ενέργεια καθώς η οικονομία ανακάμπτει από τις οικονομικές συνέπειες της πανδημίας, την αύξηση του κόστους ηλεκτρικής ενέργειας από μη πράσινες πηγές, την μείωση της παραγωγής φυσικού αερίου και άνθρακα λόγω των συνεπειών της πανδημίας, καθώς και άλλους παράγοντες. Κρίσιμο ζήτημα αποτελεί το γεγονός ότι η Ρωσία αποτελεί τον βασικό προμηθευτή φυσικού αερίου για την ΕΕ, και κατά συνέπεια ως αποτέλεσμα των κυρώσεων που έχουν επιβληθεί στην Ρωσία λόγω της ουκρανικής κρίσης, η αύξηση της τιμής του φυσικού αερίου για τις χώρες μέλη της ΕΕ αναμένεται να είναι ραγδαία. Με άλλα λόγια, η αύξηση των πληθωρισμού αναμένεται να έχει μεγάλη διάρκεια τόσο για γεωπολιτικούς όσο και για διαρθρωτικούς λόγους.

Μέσα σε αυτό το μακροοικονομικό περιβάλλον οι μισθοί γενικότερα και οι μισθοί των εργαζομένων στον δημόσιο τομέα ειδικότερα αναμένεται να πληγούν ισχυρότερα από άλλες κοινωνικές ομάδες. Ιδιαίτερα για τους εργαζόμενους στον δημόσιο τομέα το πλήγμα αυτό αναμένεται να είναι ισχυρότερο. Στον δημόσιο

⁵ Pisani-Ferry, J. (2022) The economic policy consequences of the war, Bruegel Blog, 8 March

τομέα – λόγω των θεσμικών ρυθμίσεων των προγραμμάτων προσαρμογής - δεν παρουσιάστηκε το περιορισμένο μεν αλλά αισθητό φαινόμενο των μισθολογικών αυξήσεων λόγω στενότητων στην αγορά εργασίας στις αρχές του 2022 που παρουσιάστηκε σε κάποιους κλάδους του ιδιωτικού τομέα. Συνεπώς, η εισοδηματική τους θέση είναι σχετικά πιο ευάλωτη.

3. Η δομή της απασχόλησης στον Δημόσιο Τομέα

Το μέγεθος της απασχόλησης στον δημόσιο τομέα βρέθηκε στο επίκεντρο των πολιτικών διαμαχών σχετικά με τα ΠΟΠ καθώς οι υποστηρικτές των τελευταίων επικαλέστηκαν το ύψος της, ως μία από τις αποδείξεις του υπερβολικού μεγέθους του ελληνικού Δημοσίου Τομέα. Το επιχείρημα αυτό έχει διαψευστεί από πολλές μελέτες και εν τέλει από τις απογραφές των μισθοδοτούμενων από το ελληνικό Δημόσιο.

Δύο είναι οι βασικές διαθέσιμες πηγές για την απασχόληση στον ελληνικό δημόσιο τομέα: (α) το Μητρώο Μισθοδοτούμενων Ελληνικού Δημοσίου (ΜΜΕΔ) και (β) η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ). Η πρώτη είναι απογραφικού χαρακτήρα και είναι η πλέον αξιόπιστη καθώς τα στοιχεία της καταχωρούνται και επιβεβαιώνονται από τις αρμόδιες διευθύνσεις προσωπικού των φορέων του δημοσίου και επικαιροποιούνται σε πραγματικό χρόνο. Η δεύτερη πηγή είναι δειγματοληπτικού χαρακτήρα και προκύπτει από σημαντικό δείγμα νοικοκυριών της χώρας από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ). Διεξάγεται σε τριμηνιαία βάση από το 2008 και εναρμονίζεται από πλευράς μεθοδολογίας με τα ισχύοντα στον υπόλοιπο ευρωπαϊκό χώρο στο πλαίσιο της αρμόδιας ευρωπαϊκής στατιστικής αρχής της EUROSTAT. Η ΕΕΔ δεν περιλαμβάνει στις μετρήσεις της την δημόσια εκπαίδευση και υγεία που αποτελούν πεδία συνολικής μέτρησης χωρίς τον διαχωρισμό μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα στα πεδία αυτά. Αυτό συνεπάγεται μία σημαντική υποτίμηση στην καταγραφή του δημόσιου τομέα εφόσον η εκπαίδευση και υγεία αντιπροσωπεύουν ιδιαίτερα μεγάλους τομείς απασχόλησης στον δημόσιο τομέα. Επιπλέον, ακριβώς λόγω του δειγματοληπτικού χαρακτήρα της υπόκειται στον σημαντικό κίνδυνο του δειγματοληπτικού σφάλματος και χαρακτηρίζεται από απότομες μεταβολές. Όμως, η ΕΕΔ δίνει την δυνατότητα διεθνών συγκρίσεων καθώς τα στοιχεία που συλλέγονται σε αυτές ακολουθούν την ίδια μεθοδολογία. Στην μελέτη αυτή χρησιμοποιούνται κυρίως τα στοιχεία της ΕΕΔ για τους λόγους που προαναφέρθηκαν καθώς επίσης και γιατί στα στοιχεία της ΕΕΔ βασίζεται η ανάλυση των μισθολογικών δεδομένων στον ελληνικό δημόσιο τομέα που ακολουθεί παρακάτω. Όμως σε κάποιες περιπτώσεις τα στοιχεία της ΕΕΔ

αντιπαραβάλλονται με αυτά του ΜΜΕΔ.

Γενικές διαπιστώσεις

Κατά την περίοδο της κρίσης και των πολιτικών διαχείρισής της, στο πλαίσιο των μνημονίων που υπογράφηκαν από τις ελληνικές κυβερνήσεις και τους δανειστές της χώρας, **παρουσιάζεται μια σοβαρή υποχώρηση της απασχόλησης και δραματική αύξηση της ανεργίας.**

Χρησιμοποιώντας μικροδεδομένα της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού παρατηρούμε ότι κατά το τέταρτο τρίμηνο του 2020 ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων⁶ ανερχόταν σε 874,9 χιλιάδες εργαζομένους ή 33,2% του συνόλου των μισθωτών. Η εκτίμηση αυτή μπορεί να διασταυρωθεί με τα δεδομένα της απογραφής δημοσίων υπαλλήλων η οποία για την ίδια περίοδο υπολογίζει αυτούς σε 828,3 χιλιάδες⁷. Η απασχόληση στο δημόσιο εμφανίζεται να φτάνει τα 1.028,8 χιλιάδες άτομα κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2008, ποσό που αντιστοιχεί στο 34% των μισθωτών, ενώ υποχωρεί σε 765,1 χιλιάδες άτομα κατά το πρώτο τρίμηνο του 2015, ποσό που αντιστοιχεί στο 34,1% του συνόλου των μισθωτών. Κατά συνέπεια μπορούμε να διακρίνουμε δύο κύρια στοιχεία. Πρώτον, ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων ως ποσοστό επί του συνόλου των μισθωτών παραμένει ένα σχετικά σταθερό μέγεθος. Με άλλα λόγια, οι σημαντικές μεταβολές στον αριθμό των δημοσίων υπαλλήλων συμβαδίζουν με αντίστοιχες μεταβολές στην απασχόληση του συνόλου των μισθωτών. Δεύτερον, κατά την περίοδο 2008 με 2015 χάνονται συνολικά 263,7 χιλιάδες θέσεις εργασίας στο δημόσιο, ενώ κατά την περίοδο από το 2015 έως το 2020 δημιουργούνται 109,8 χιλιάδες θέσεις εργασίας. Κατά συνέπεια μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι οι απώλειες της

⁶ Ως δημοσίους υπαλλήλους ορίζουμε το σύνολο των μισθωτών οι οποίοι δεν εργάζονται στον ιδιωτικό τομέα.

⁷ Αποκλίσεις ανάμεσα στις δύο εκτιμήσεις προκύπτουν αφενός από το γεγονός ότι η έρευνα εργατικού δυναμικού είναι δειγματοληπτική, ενώ η απογραφή δημοσίων υπαλλήλων από τη φύση της απογραφική, και αφετέρου λόγω ζητημάτων ορισμού του πεδίου αναφοράς του ορισμού των δημοσίων υπαλλήλων. Για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης θεωρούμε ότι τα στοιχεία της απογραφής μπορούν να θεωρηθούν ως επιβεβαιωτικά των εκτιμήσεων με βάση την έρευνα εργατικού δυναμικού.

πρώτης περιόδου δεν έχουν αναπληρωθεί.

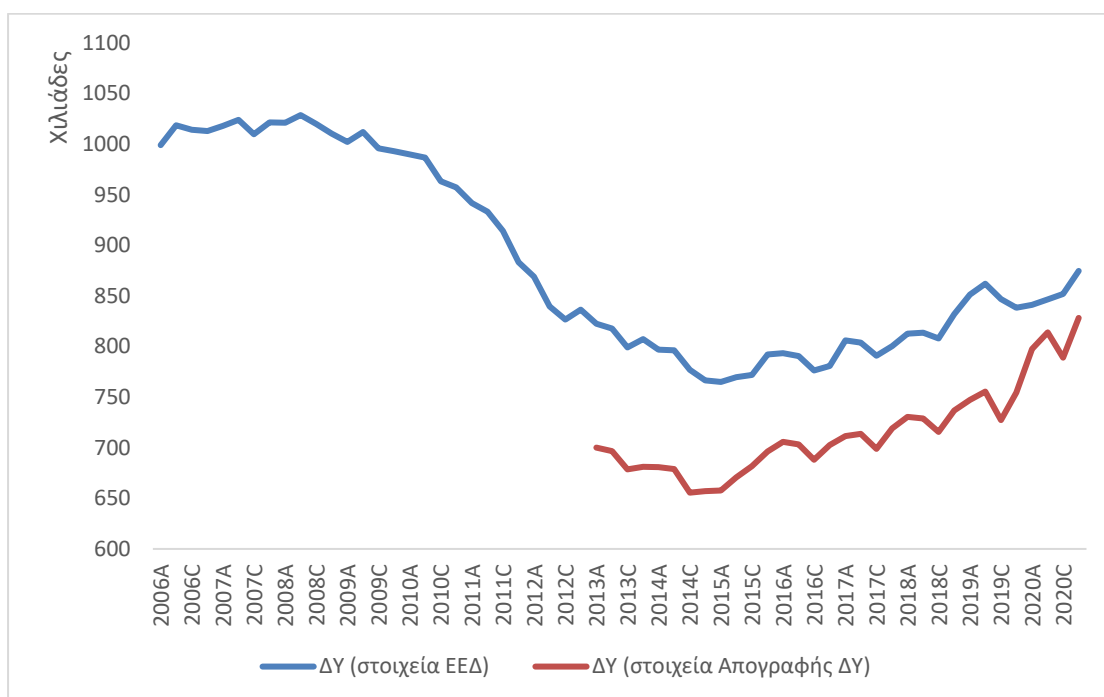
Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των δημοσίων υπαλλήλων συνοψίζονται από τα παρακάτω μεγέθη:

- Κατά το 2010 η απασχόληση στο δημόσιο ανερχόταν σε 1.028,8 χιλιάδες άτομα, ενώ κατά το 2020 ανερχόταν σε 874,9 χιλιάδες, δηλαδή κατά 15% χαμηλότερα.
- Κατά το 2010 το 52,8% ήταν άνδρες και το 47,2% γυναίκες, με την κατανομή να μεταβάλλεται υπέρ των γυναικών το 2020 όπου το 51,5% των εργαζομένων είναι άνδρες και το 48,5% γυναίκες.
- Όσον αφορά την οικογενειακή κατάσταση, κατά το 2010 το 25,3% ήταν άγαμοι, το 69% ήταν παντρεμένοι, και το 5,7% ήταν χήροι ή διαζευγμένοι, αντίστοιχα κατά το 2020 το 20,1% ήταν άγαμοι, το 72,5% παντρεμένοι και το 7,5% χήροι ή διαζευγμένοι.
- Η μέση προϋπηρεσία κατά το 2010 ανερχόταν σε 14,4 έτη, ενώ η αντίστοιχη προϋπηρεσία κατά το 2020 ανερχόταν σε 16,3 έτη, μεταβολή που εξηγείται κυρίως από την μείωση των προσλήψεων δημοσίων υπαλλήλων και συνεπώς τη μεταβολή της μέσης προϋπηρεσίας υψηλότερα.
- Μικρή έως ανύπαρκτη μεταβολή παρατηρούμε στα μεγέθη της μερικής απασχόλησης στο δημόσιο με τη συντριπτική πλειοψηφία (97%) των εργαζομένων να εργάζονται με καθεστώς πλήρους απασχόλησης, ενώ αντίστοιχα επίσης η συντριπτική πλειοψηφία (90%) εργάζεται με μόνιμη σύμβαση εργασίας (εκ των οποίων κατά το 2020 το 71,3% με μόνιμη σύμβαση εργασίας δημοσίου δικαίου και το 18,13% με σύμβαση αορίστου χρόνου εργασίας), ενώ το υπόλοιπο 10% εργάζεται με προσωρινή σύμβαση εργασίας ή σύμβαση εργασίας ορισμένου χρόνου.
- Αύξηση παρατηρείται στην εργασία με βάρδιες καθώς κατά το 2010 το 24% εργαζόταν συχνά (18%) ή κάποιες φορές (6%) με βάρδιες, ενώ κατά το 2020 το 30% εργαζόταν συχνά (22%) ή κάποιες φορές (8%) με βάρδιες.
- Επικεντρώνοντας στις μεταβολές στο επίπεδο εκπαίδευσης παρατηρούμε ότι κατά το 2020 οι απόφοιτοι στοιχειώδους εκπαίδευσης αποτελούσαν το 2,7% από 5,8% το 2010, οι απόφοιτοι γυμνασίου το 3,4% από 3,6%, οι απόφοιτοι λυκείου το 24,5% από 25,9%, οι απόφοιτοι

μεταδευτεροβάθμιας κατάρτισης το 7,4% από 8,3%, οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης το 46,8% από 51,9% και τέλος οι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου το 15,1% από 4,3%. Εξετάζοντας την μεταβολή μεταξύ των ετών παρατηρούμε ότι έχει επέλθει μια σοβαρή μείωση στις κατηγορίες πριν την μέση εκπαίδευση και αντίστοιχα μια σοβαρή αύξηση στους κατόχους μεταπτυχιακών διπλωμάτων. Το αποτέλεσμα αυτό προέρχεται πιθανά από την αποχώρηση μεγαλύτερων σε ηλικία υπαλλήλων με μικρότερο επίπεδο τυπικής εκπαίδευσης και την αντικατάστασή τους από νεότερους με υψηλότερο επίπεδο.

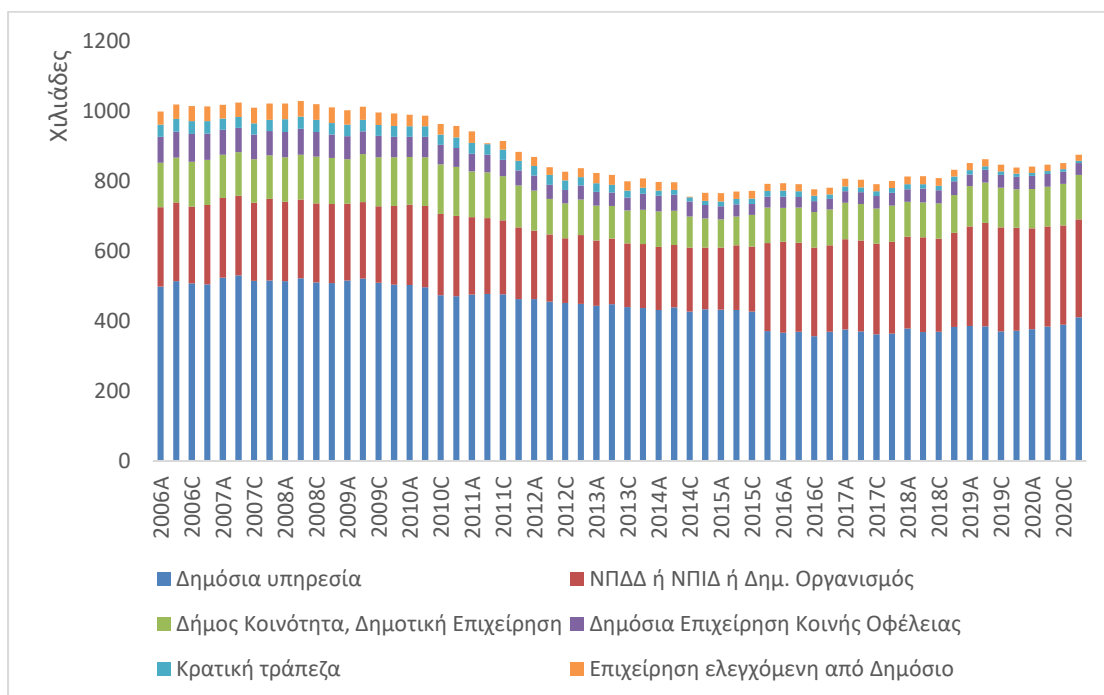
- Εξετάζοντας την κατανομή των δημοσίων υπαλλήλων κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας παρατηρούμε ότι την περίοδο που εξετάζουμε οι εργαζόμενοι στον κλάδο της υγείας αυξάνονται από 14,8% του συνόλου σε 15,7%, οι εργαζόμενοι στον κλάδο της παιδείας αυξάνονται από 24,8% σε 26,6%, ενώ οι εργαζόμενοι στη δημόσια διοίκηση αυξάνονται από 38,2% σε 41,1% του συνόλου.
- Εξετάζοντας την κατανομή των δημοσίων υπαλλήλων κατά επάγγελμα παρατηρούμε ότι οι ασκούντες επιστημονικά επαγγέλματα αυξάνονται από 34,2% το 2010 σε 38,5% στο 2020, οι τεχνικοί από 14,3% μειώνονται σε 11,8%, οι υπάλληλοι γραφείου από 19% μειώνονται σε 16,3%, οι απασχολούμενοι στις υπηρεσίες αυξάνονται από 9,6% σε 12,2%, ενώ τα διευθυντικά στελέχη μειώνονται από 2% σε 1,5%. Με άλλα λόγια κατά την περίοδο που εξετάζουμε η βασική κατηγορία επαγγελμάτων που αυξάνει ως ποσοστό του συνόλου είναι αυτή των επιστημόνων.
- Προχωρώντας σε μια λεπτομερέστερη εξέταση παρατηρούμε ότι η πλειοψηφία των δημοσίων υπαλλήλων οι οποίοι ασκούν επιστημονικά επαγγέλματα είναι οι γιατροί (από 4,2% σε 5,3%) και οι εκπαιδευτικοί (από 21,5% σε 22,3%), ενώ η βασική κατηγορία τεχνικών αποτελεί τους τεχνικούς υγείας (η οποία παραμένει σταθερή στο 5,1%), με την τέταρτη σημαντική κατηγορία να είναι οι υπάλληλοι γραφείου γενικών καθηκόντων (από 17,4% σε 12,7%).

Διάγραμμα 1: Αριθμός δημοσίων υπαλλήλων, 2006 Α Τρίμηνο – 2020 Δ Τρίμηνο.

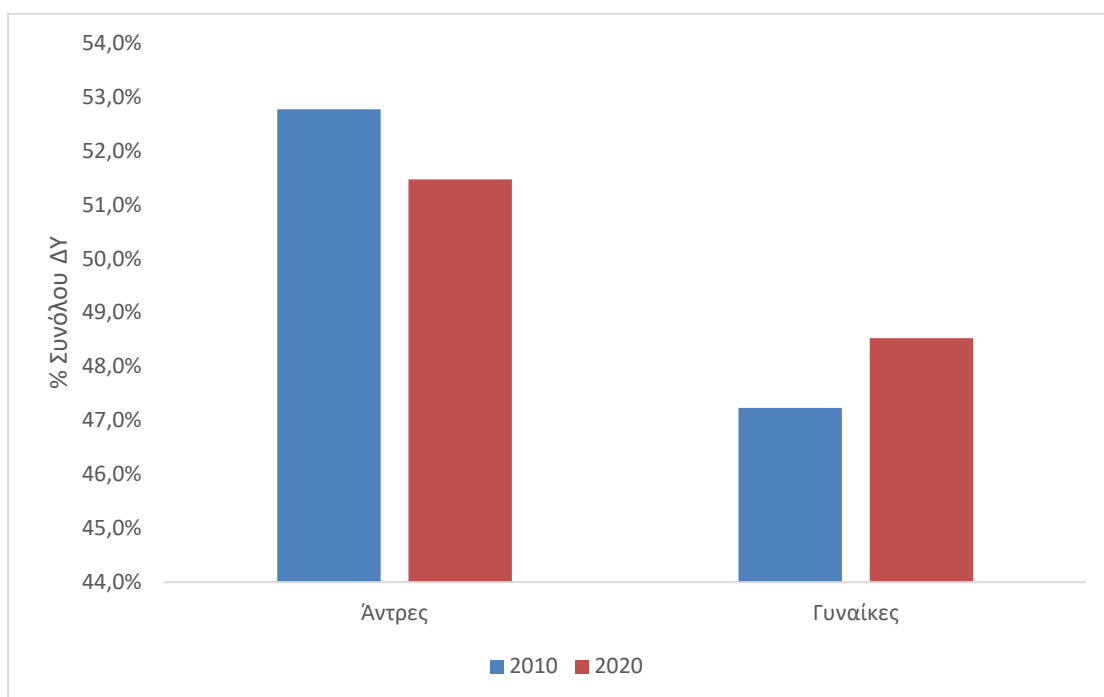
Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία στοιχείων από τους συγγραφείς

Διάγραμμα 2: Αριθμός δημοσίων υπαλλήλων κατά φορέα, 2006 Α Τρίμηνο – 2020 Δ Τρίμηνο.

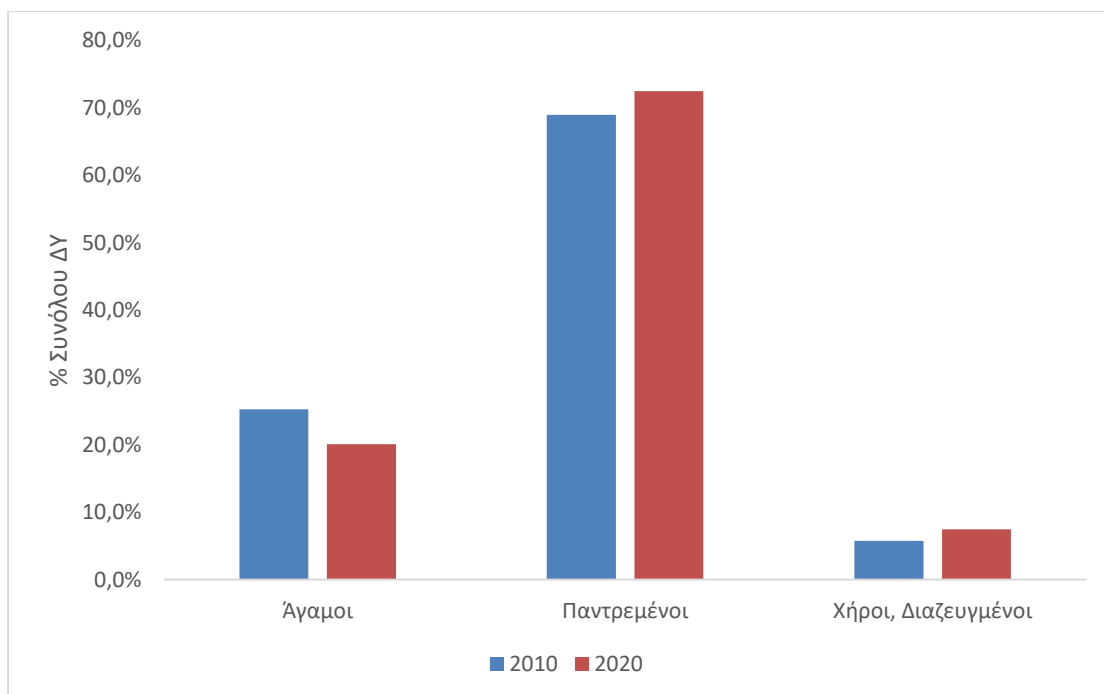
Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία στοιχείων από τους συγγραφείς

Διάγραμμα 3: ΔΥ κατά φύλο.

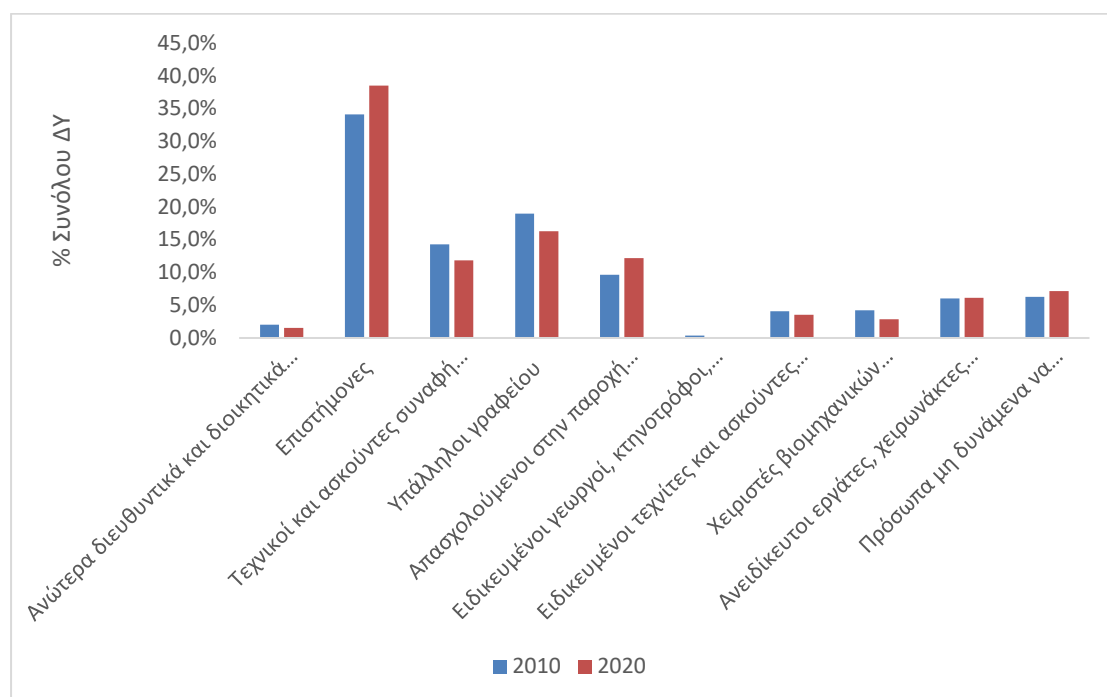
Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία στοιχείων από τους συγγραφείς

Διάγραμμα 4: ΔΥ κατά οικογενειακή κατάσταση.

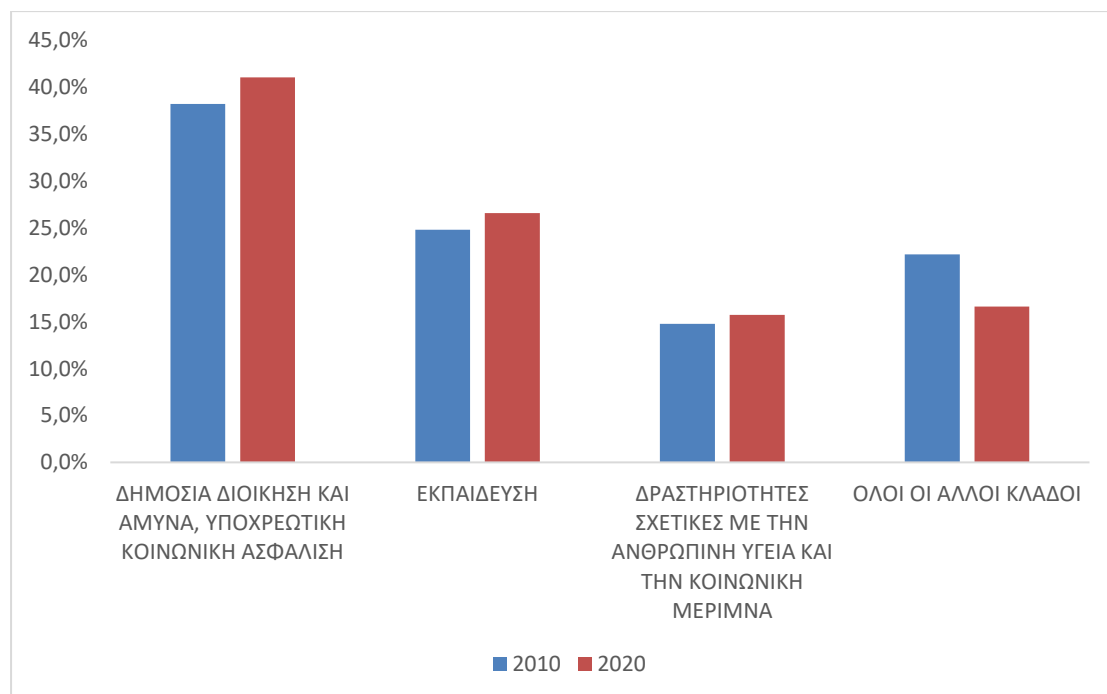
Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία στοιχείων από τους συγγραφείς

Διάγραμμα 5: ΔΥ κατά επάγγελμα.

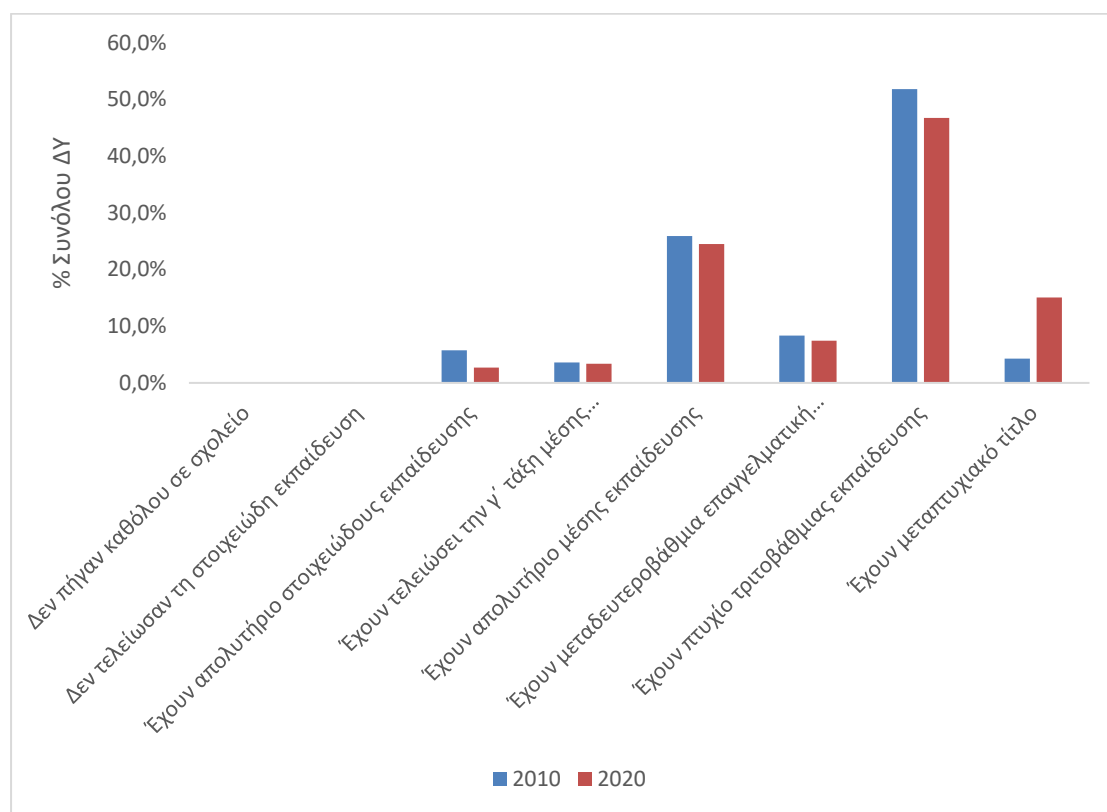
Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία στοιχείων από τους συγγραφείς

Διάγραμμα 6: ΔΥ κατά κλάδο.

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία στοιχείων από τους συγγραφείς

Διάγραμμα 7: ΔΥ κατά επίπεδο εκπαίδευσης.

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία στοιχείων από τους συγγραφείς

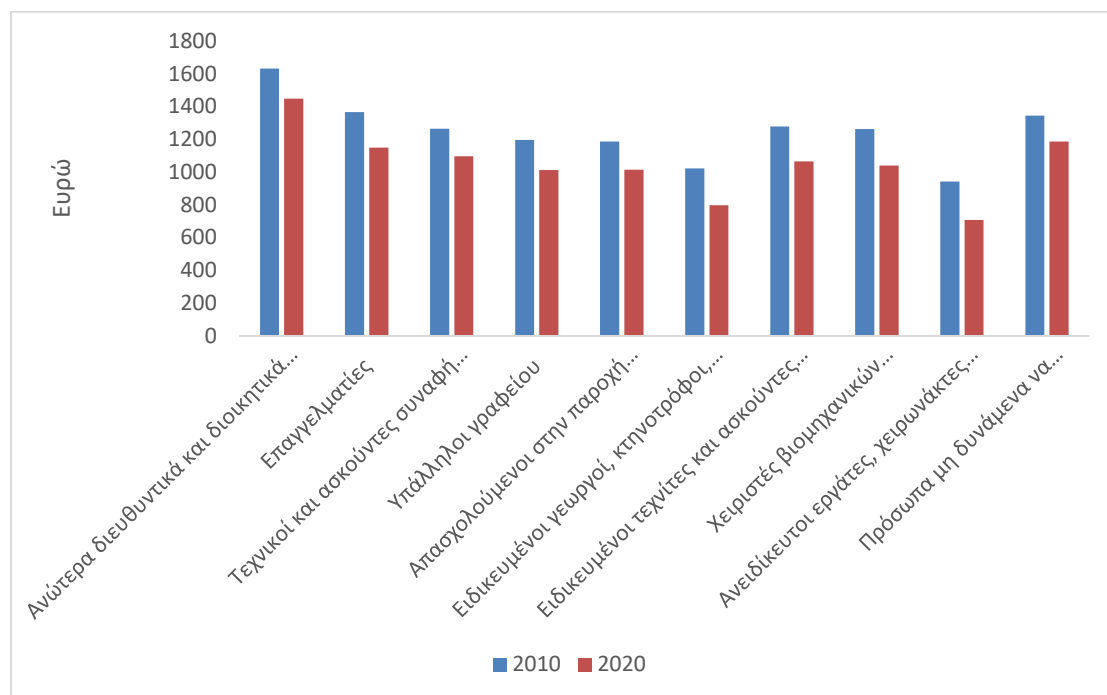
4. Οι μισθοί στον Δημόσιο Τομέα και η εξέλιξη τους

Διανομή εισοδήματος και οι μισθοί δημοσίων υπαλλήλων

Η εξέλιξη του ονομαστικού μισθού των δημοσίων υπαλλήλων κατά την περίοδο 2010 έως 2020 δεν διαφέρει σημαντικά από την εξέλιξη των μισθών του συνόλου εργαζομένων. Πιο συγκεκριμένα ο μέσος μισθός των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα μειώνεται κατά 16,1% από 954,5 ευρώ σε 801,0 ευρώ, ενώ αντίστοιχα ο μέσος μισθός στο δημόσιο τομέα μειώνεται κατά 15,2% από 1271,6 ευρώ σε 1078,4 ευρώ. Εξετάζοντας τον πραγματικό μισθό, με άλλα λόγια διορθώνοντάς τον για να δούμε την επίδραση του πληθωρισμού, παρατηρούμε ότι οι μειώσεις ανέρχονται σε 18% για τον ιδιωτικό τομέα και σε 17,1% για τον δημόσιο τομέα ως αποτέλεσμα της μεταβολής των τιμών κατά την περίοδο που εξετάζουμε. Σημειώνουμε ότι κατά την περίοδο 2010 – 2020 οι τιμές παρέμειναν σχετικά σταθερές και κατά συνέπεια η απώλεια εισοδήματος λόγω πληθωρισμού ήταν μικρή. Αντίθετα κατά την παρούσα περίοδο η σοβαρή άνοδος του πληθωρισμού θα οδηγήσει σε ανάλογη μείωση της αγοραστικής δύναμης των εργαζομένων αν δεν υπάρξει αντίστοιχη αύξηση των μισθών.

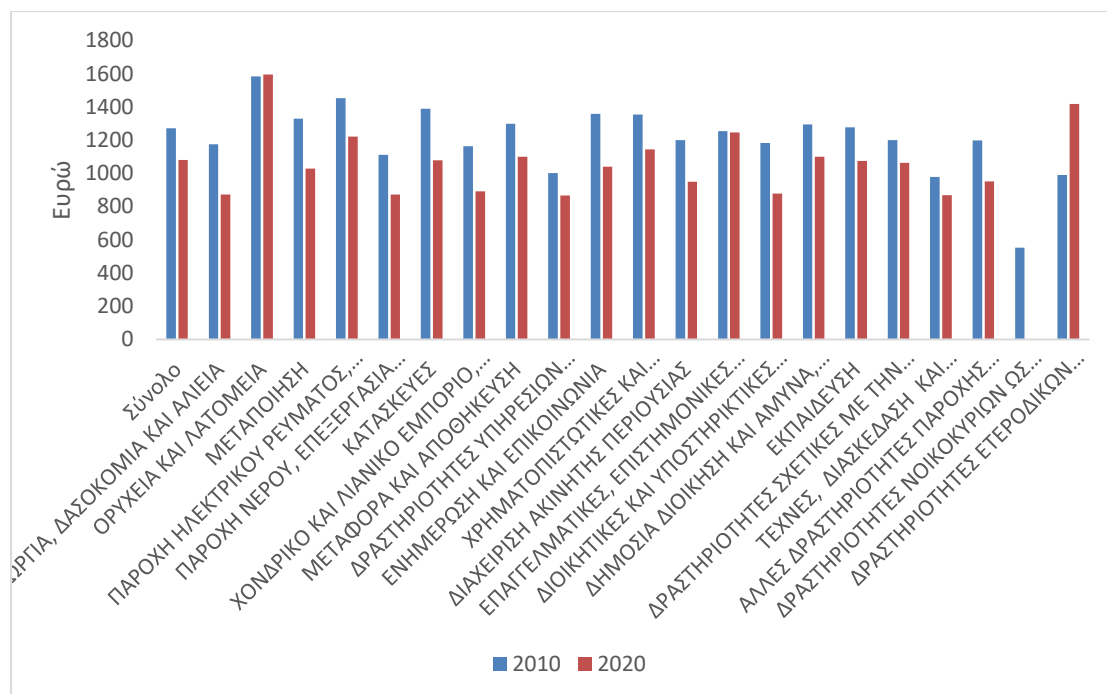
Η εξέταση του μέσου μισθού υποκρύπτει μια σειρά από βαθύτερες μεταβολές οι οποίες όπως προκύπτει από τα δημογραφικά χαρακτηριστικά που παρουσιάσαμε απαιτούν λεπτομερέστερη ανάλυση. Ειδικότερα, εξετάζοντας τη μεταβολή των μισθών κατά επάγγελμα την περίοδο 2010 έως 2020 οι απολαβές στα ανώτερα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη μειώθηκαν κατά 11,2% από 1632 σε 1449 ευρώ ενώ αντίθετα οι μειώσεις στους επιστήμονες (γιατροί, δάσκαλοι, καθηγητές, κτλ) ανήλθαν σε 15,8% δηλαδή από 1366 ευρώ σε 1150 ευρώ. Αντίστοιχα, οι μειώσεις στους τεχνικούς ανήλθαν και αυτές σε 13,4% από 1265 ευρώ σε 1096 ευρώ. Αντίστοιχες ήταν και οι μειώσεις για την άλλη μεγάλη κατηγορία δημοσίων υπαλλήλων αυτή των υπαλλήλων γραφείου όπου οι μειώσεις ανήλθαν σε 15,3%, από 1196 ευρώ σε 1013 ευρώ.

Διάγραμμα 8: Καθαρός μισθός ΔΥ κατά επάγγελμα.

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία στοιχείων από τους συγγραφείς

Διάγραμμα 9: Καθαρός μισθός ΔΥ κατά κλάδο.

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία στοιχείων από τους συγγραφείς

Προχωρώντας σε μια πιο συγκεκριμένη εκτίμηση παρατηρούμε ότι ο μέσος μισθός των γιατρών μειώθηκε κατά 10,5% από 1443 ευρώ σε 1291 ευρώ, αντίστοιχα ο μισθός των εκπαιδευτικών μειώθηκε κατά 15,7% από 1311 ευρώ σε 1105 ευρώ, των τεχνικών υγείας κατά 11,9% από 1176 ευρώ σε 1036 ευρώ και τέλος ο μισθός των υπαλλήλων γραφείου γενικών καθηκόντων κατά 14,7% από 1196 ευρώ σε 1020 ευρώ. Αντίστοιχα παρατηρούμε ότι μείωση των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας ανέρχεται σε 11.5% στο κλάδο της υγείας, σε 15,8% στον κλάδο της εκπαίδευσης και σε 15% στο κλάδο της δημόσιας διοίκησης.

Εξετάζοντας την μεταβολή των μισθών κατά φύλο διακρίνουμε δύο κύριες εξελίξεις. Πρώτον οι μέσοι μισθοί τόσο για τους άνδρες, όσο και για τις γυναίκες υποχωρούν κατά την περίοδο που εξετάζουμε και δεύτερον η απόσταση ανάμεσα στο μισθό κατά φύλο αυξάνει. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι ο μέσος μισθός για τους άνδρες δημόσιους υπαλλήλους υποχωρεί κατά 14,7% από 1326 ευρώ σε 1131 ευρώ, ενώ αντίστοιχα για τις γυναίκες υποχωρεί κατά 15,4% από 1210 ευρώ σε 1024 ευρώ. Ως αποτέλεσμα της ταυτόχρονης αυτής υποχώρησης ο μέσος μισθός για τις γυναίκες από 92,1% του αντίστοιχου για τους άνδρες το 2010 υποχωρεί στο 90,6%. Με άλλα λόγια, η κρίση οδηγεί σε αύξηση της απόκλισης των μισθών κατά φύλο.

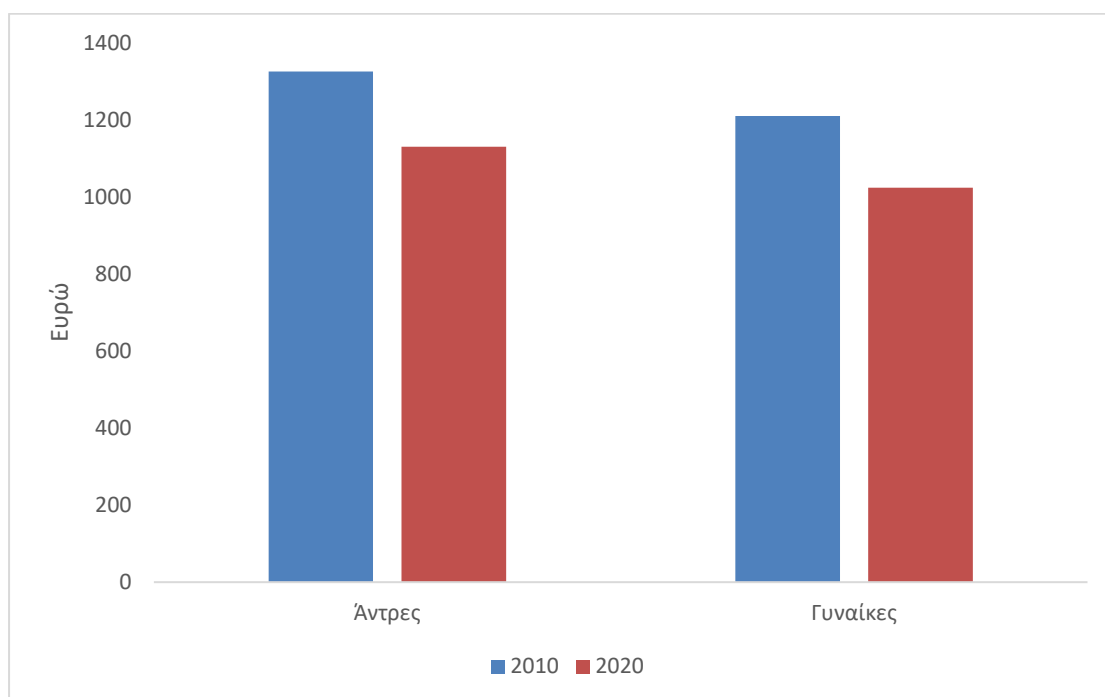
Μια παράμετρος με ειδική σημασία αφορά τη σχέση των μισθών με το ρόλο του εργαζόμενου στην διαδικασία της παραγωγής. Ειδικότερα, παρατηρούμε ότι κατά το 2010 ο μέσος μισθός εργαζόμενου που ασκούσε καθήκοντα επίβλεψης επί άλλων εργαζομένων ανερχόταν σε 1523 ευρώ, έναντι 1224 για εργαζόμενους που δεν ασκούσαν καθήκοντα επίβλεψης. Αντίστοιχα κατά το 2020 ο μέσος μισθός των εργαζομένων που ασκούσαν επίβλεψη ανερχόταν σε 1322, έναντι 1021 για εργαζόμενους οι οποίοι δεν ασκούσαν επίβλεψη. Με άλλα λόγια η εργασία που περιλαμβάνει καθήκοντα επίβλεψης λάμβανε υψηλότερο μισθό κατά 24,4% το 2010 και κατά 29,4% το 2020. Συμπερασματικά, παρατηρούμε ότι η ψαλίδα ανάμεσα στους δύο τύπους εργασιών διευρύνεται βαθαινοντας τις μισθολογικές ανισότητες μεταξύ των δύο κατηγοριών εργαζομένων.

Μια επιπλέον παράμετρος αφορά την επίδραση του επιπέδου εκπαίδευσης στους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων. Κατά το 2010 η μέση αμοιβή των δημοσίων υπαλλήλων με πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ανερχόταν σε 1330 ευρώ, ενώ οι απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης λάμβαναν 1126 ευρώ. Αντίστοιχα, κατά το 2020 εργαζόμενος με πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης

λάμβανε 1111 ευρώ, ενώ εργαζόμενος με πτυχίο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης 1005 ευρώ. Με άλλα λόγια κατά το 2010 η αμοιβή για πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ήταν αυξημένη κατά 18,1% σε σχέση με αυτό της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ κατά το 2020 η επιπλέον αμοιβή περιορίστηκε σε ένα πρόσθετο 10,5% σε σχέση με το πτυχίο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

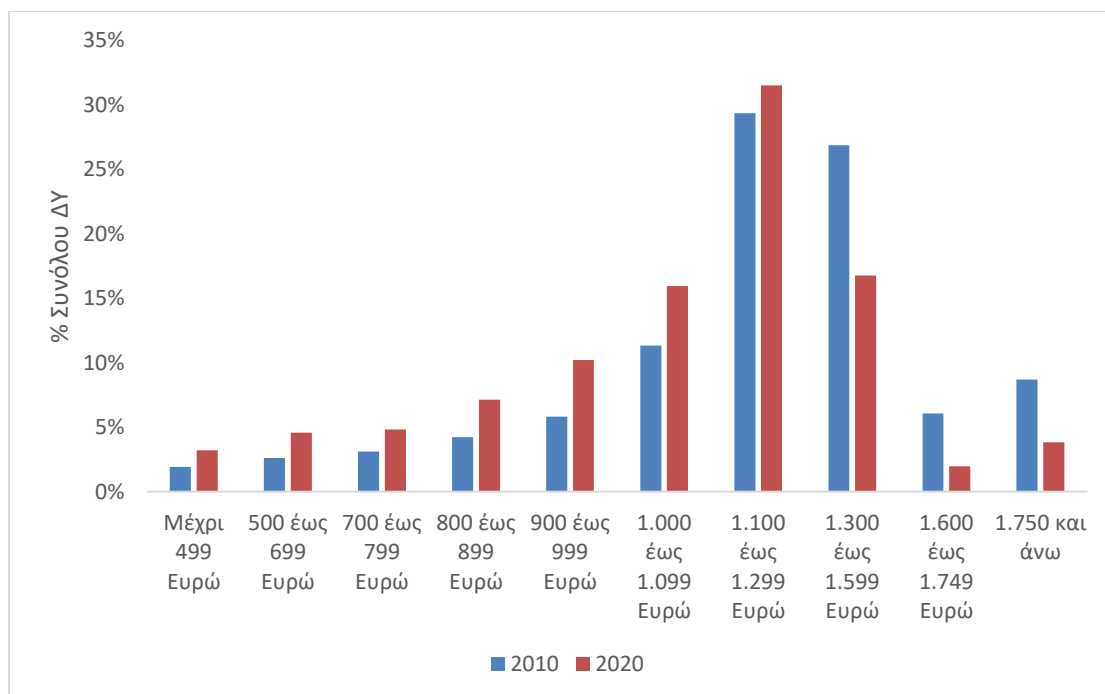
Τέλος εξετάζοντας την εξέλιξη της κατανομής των μισθών παρατηρούμε ότι το ποσοστό των δημοσίων υπαλλήλων που λαμβάνει μισθό από 1100 έως 1300 ευρώ αυξάνει οριακά από 29% σε 32%. Αντίθετα οι δημόσιοι υπάλληλοι που λαμβάνουν από 1300 έως 1600 ευρώ μειώνονται από 27% του συνόλου σε 17%, και οι υπάλληλοι που λαμβάνουν πάνω από 1600 ευρώ μειώνονται από 15% σε 6%. Αντίθετα, οι υπάλληλοι που λαμβάνουν από 1000 έως 1100 ευρώ αυξάνονται από 11% σε 16% του συνόλου, από 900 έως 1000 ευρώ αυξάνονται από 6% σε 10%, ενώ για επίπεδο μισθού κάτω από 900 αυξάνονται από 12% σε 20%. Με άλλα λόγια, παρατηρούμε ότι η κατανομή των εισοδημάτων μετατοπίζεται σημαντικά προς τα κάτω.

Διάγραμμα 10: Καθαρός μισθός ΔΥ κατά φύλο.

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία στοιχείων από τους συγγραφείς

Διάγραμμα 11: Κατανομή καθαρών μισθολογικών εισοδημάτων ΔΥ.

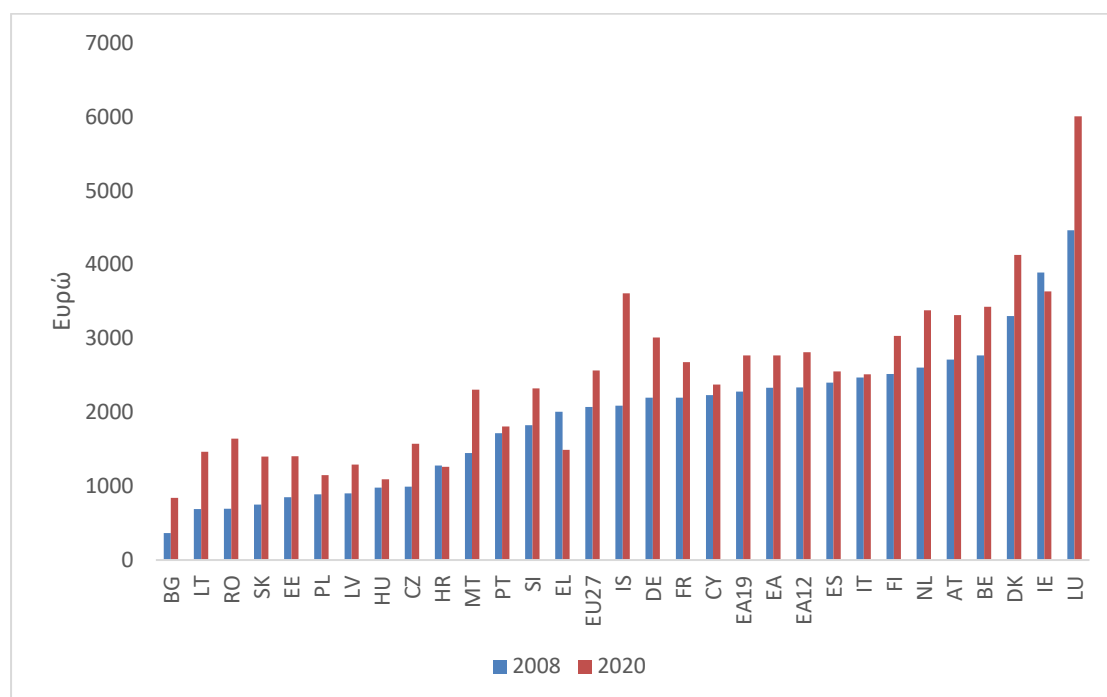
Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία στοιχείων από τους συγγραφείς

Σύγκριση επιπέδου μισθών στον Δημόσιο Τομέα στην ΕΕ

Η διεθνής συγκρισιμότητα του επιπέδου των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων αντιμετωπίζει μια σειρά από μεθοδολογικές περιπλοκές που προκύπτουν από ζητήματα ορισμού και μέτρησης. Ειδικότερα, διαφορές στον ορισμό της ιδιότητας του δημοσίου υπαλλήλου, διαφορές στα επίπεδα των κρατήσεων, καθώς και άλλες, αποτελούν σοβαρά μεθοδολογικά εμπόδια. Θεωρώντας ότι οι μέσοι μεικτοί μισθοί εργαζομένων στους κλάδους της δημόσιας διοίκησης, της εκπαίδευσης και των υπηρεσιών υγείας αποτελούν μια καλή προσέγγιση του ύψους των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων εν γένει μπορούμε να προχωρήσουμε σε διεθνείς συγκρίσεις.

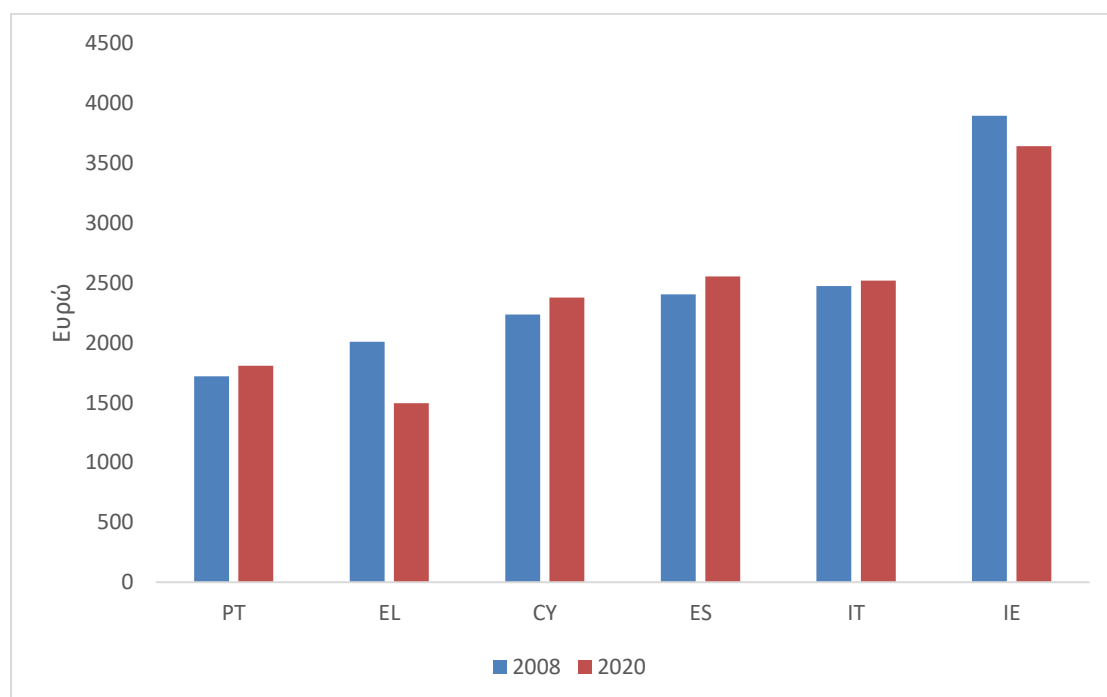
Εξετάζοντας τους ονομαστικούς μέσους μεικτούς μισθούς στους κλάδους που αναφέραμε παρατηρούμε ότι στην περίπτωση της Ελλάδας κατά την περίοδο 2008 με 2020 ο μέσος μισθός υποχώρησε κατά 25,6%, ενώ αντίθετα στην Ευρωζώνη αυξήθηκε κατά 21,4% και στην ΕΕ κατά 23,8%. Παρατηρούμε επίσης ότι η μοναδικότητα του ύψους της αρνητικής προσαρμογής του μισθού των δημοσίων υπαλλήλων στην Ελλάδα ξεχωρίζει συγκρίνοντας ακόμα και με άλλες χώρες οι οποίες προχώρησαν σε Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής. Ειδικότερα παρατηρούμε ότι η Κύπρος εμφανίζει για την ίδια περίοδο αύξηση κατά 6,3%, η Ισπανία κατά 6,3%, η Πορτογαλία κατά 5,2%, ενώ μόνον η Ιρλανδία εμφανίζει μείωση κατά 6,5%. Στον αντίποδα παρατηρούμε σημαντικές αυξήσεις σε χώρες όπως η Γερμανία (37,2%), η Ολλανδία (29,8%) και η Γαλλία (21,8%).

Διάγραμμα 12: Διεθνείς συγκρίσεις μισθών ΔΥ.

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία στοιχείων από τους συγγραφείς

Διάγραμμα 13: Διεθνείς συγκρίσεις μισθών ΔΥ, χώρες σε Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία στοιχείων από τους συγγραφείς

Καθαρός Κοινωνικός Μισθός

Ο καθαρός κοινωνικός μισθός είναι το μέγεθος που προκύπτει από τη διαφορά των παροχών από το κράτος προς τους μισθωτούς εργαζομένους μείον τους φόρους που πληρώνουν οι εργαζόμενοι προς το κράτος. Ως μέγεθος αποτυπώνει τις θετικές ή αρνητικές μεταβιβάσεις από το κράτος προς τους εργαζομένους, μεταβιβάσεις που αυξάνουν ή μειώνουν το μισθολογικό εισόδημα των εργαζομένων. Η μεθοδολογία για την εκτίμηση του καθαρού κοινωνικού μισθού, όπως περιγράφεται από τους Shaikh και Tonak (1987:186) και έχει εφαρμοστεί στο παρελθόν για τη Ελλάδα από τους Maniatis (2003, 2014), Maniatis and Passas (2019) και Missos (2021) μπορεί να περιγράψει σε αδρές γραμμές με τον ακόλουθο τρόπο.

Οι κρατικές δαπάνες περιλαμβάνουν τρεις κατηγορίες, πρώτον παροχές σε χρήμα ή και σε είδος προς τους μισθωτούς εργαζόμενους, δεύτερον παροχές σε χρήμα ή και σε είδος προς τους πολίτες γενικά, και τρίτον κρατικές δαπάνες για την αναπαραγωγή του κράτους καθώς και δαπάνες που ικανοποιούν επιχειρηματικά συμφέροντα. Όπως είναι προφανές, οι μισθωτοί λαμβάνουν όλες τις παροχές της πρώτης κατηγορίας, συν το μερίδιο που τους αντιστοιχεί από τις παροχές της δεύτερης κατηγορίας, ενώ δεν λαμβάνουν κάποιο μερίδιο από τις δαπάνες της τρίτης κατηγορίας. Χρησιμοποιώντας την Ταξινόμηση Λειτουργιών της Κυβέρνησης (COFOG) διακρίνουμε ότι οι κρατικές δαπάνες στις κατηγορίες GF01 «Δημόσιες Υπηρεσίες, γενικά», GF02 «Άμυνα», GF03 «Δημόσια Τάξη και Ασφάλεια» και GF04 «Οικονομικές Υπηρεσίες» αφορούν δαπάνες οι οποίες δεν σχετίζονται άμεσα με παροχές προς τους εργαζόμενους. Αντίθετα οι μισθωτοί λαμβάνουν το μερίδιο που τους αναλογεί από τις κατηγορίες κρατικών δαπανών GF05 «Περιβαλλοντική προστασία», GF06 «Κατοικίες», GF07 «Υγεία», GF08 «Αναψυχή, τέχνη και θρησκεία», GF09 «Εκπαίδευση» και GF10 «Κοινωνική προστασία». Σημειώνουμε ότι σε αυτό το επίπεδο ανάλυσης δεν διακρίνουμε κάποια κατηγορία κρατικής δαπάνης η οποία έχει ως αποκλειστικό παραλήπτη τους μισθωτούς εργαζομένους.

Αντίστοιχα οι φόροι περιλαμβάνουν και αυτοί τρεις κατηγορίες, φόρους που πληρώνουν αποκλειστικά οι μισθωτοί εργαζόμενοι, φόρους που πληρώνουν όλοι οι πολίτες και τρίτον φόρους που πληρώνουν επιχειρήσεις, οργανισμοί, κτλ. Οι φόροι που πληρώνουν οι μισθωτοί εργαζόμενοι περιλαμβάνουν τους φόρους επί του μισθού και τις κοινωνικές εισφορές ως κρατήσεις. Οι φόροι που πληρώνουν

οι πολίτες γενικά περιλαμβάνουν το σύνολο των άμεσων και έμμεσων φόρων. Αξιοποιώντας την κατηγοριοποίηση των φορολογικών εσόδων κατά ESA 2010 υπολογίζουμε το μερίδιο των φορολογικών εσόδων που αναλογεί στους μισθωτούς σταθμίζοντας το άθροισμα φόρων και κρατήσεων, μείον τους φόρους που αφορούν αποκλειστικά επιχειρήσεις, με το μερίδιο της μισθωτής εργασίας στο σύνολο του εργατικού δυναμικού.

Συνεπώς, έχοντας μια εκτίμηση του μεριδίου της μισθωτής εργασίας, συμπεριλαμβανομένων των ανέργων, στο σύνολο του εργατικού δυναμικού είναι δυνατόν να υπολογίσουμε τον καθαρό κοινωνικό μισθό ως τη διαφορά ανάμεσα στις παροχές προς τους εργαζομένους μείον τους φόρους που πληρώνουν οι εργαζόμενοι.

Ειδικότερα, υπολογίζουμε τον καθαρό κοινωνικό μισθό ως

$$NSW = BENEFIT - TAX,$$

όπου

$$BENEFIT = [LS * (GF05 + GF06 + GF07 + GF08 + GF09 + GF10)],$$

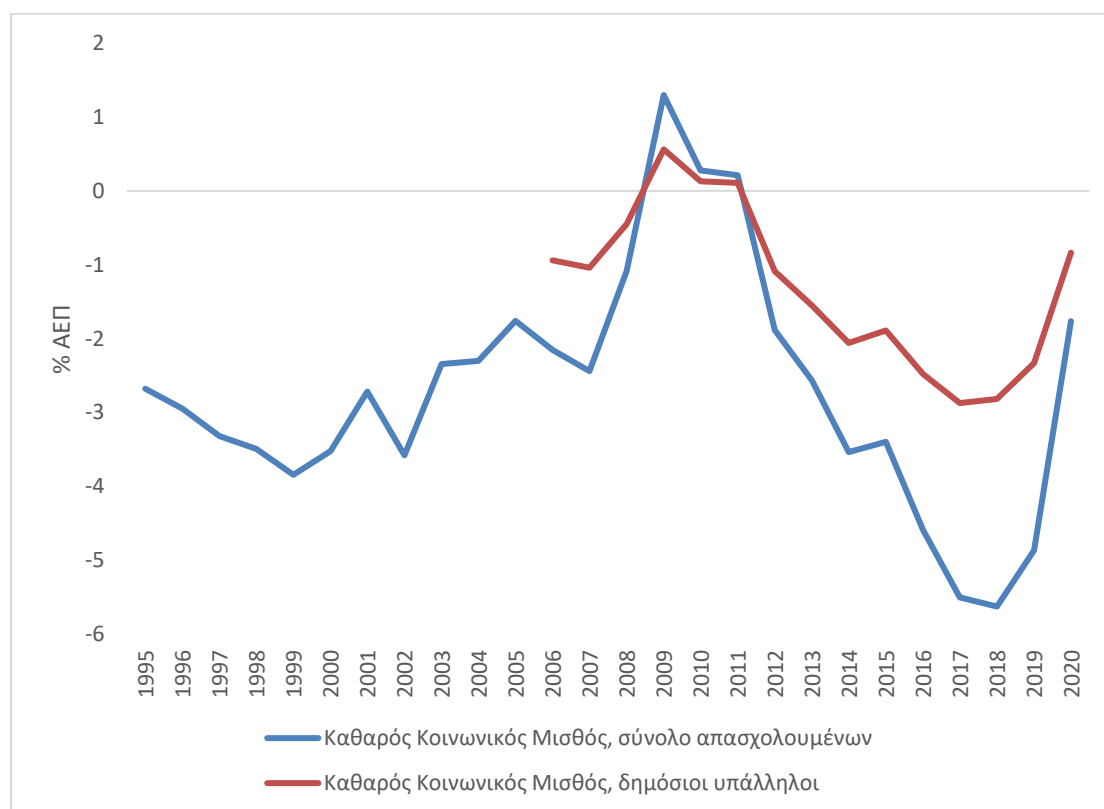
και

$$TAX = [D.29C] + [LS * (D.21 + (D.29 - D.29C) + (D.51 - D.51B - D.51C2) + D.59D + D.59F + D.61)]$$

Με LS το μερίδιο των μισθωτών, τις κατηγορίες των παροχών να περιγράφονται στον Πίνακα 1 και τις κατηγορίες των φόρων στον Πίνακα 2. Σημειώνουμε ότι υπολογίζουμε το μερίδιο των μισθωτών ως το άθροισμα μισθωτών και ανέργων προς το εργατικό δυναμικό. Επίσης υπολογίζουμε ξεχωριστά το μερίδιο των δημοσίων υπαλλήλων ως το άθροισμα του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων, συν το σύνολο των ανέργων, προς το εργατικό δυναμικό⁸.

⁸ Σημειώνουμε ότι στην περίπτωση του συνόλου των μισθωτών προσθέτουμε τους ανέργους στον αριθμητή ώστε να δημιουργήσουμε ένα μέγεθος το οποίο θα είναι άμεσα συγκρίσιμο με το σύνολο του εργατικού δυναμικού, το οποίο περιλαμβάνει εξ ορισμού τόσο τους απασχολούμενους, όσο και τους ανέργους. Κατ' αναλογία προσθέτουμε τους ανέργους στον αριθμητή και στην περίπτωση του μεριδίου των δημοσίων υπαλλήλων ώστε να μεγιστοποιήσουμε τη συγκρισιμότητα μεταξύ των δύο μεγεθών. Μία εκτίμηση των μεγεθών που εξετάζουμε χωρίς τους ανέργους στον αριθμητή, αλλάζει οριακά το ύψος του καθαρού κοινωνικού μισθού αλλά όχι την τάση.

Διάγραμμα 14: Καθαρός κοινωνικός μισθός.

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού και EUROSTAT, επεξεργασία στοιχείων από τους συγγραφείς

Οι εκτιμήσεις μας υποδεικνύουν ότι με εξαίρεση τα έτη 2009 έως 2011 όπου οι εργαζόμενοι συνολικά, αλλά και οι δημόσιοι υπάλληλοι ειδικότερα, λαμβάνουν από το κράτος περισσότερα από ότι αποδίδουν σε αυτό, ο καθαρός κοινωνικός μισθός στην περίοδο που εξετάζουμε είναι συστηματικά αρνητικός. Ειδικότερα, έχει σημασία να τονίσουμε ότι ο καθαρός κοινωνικός μισθός κατά τα έτη τα οποία είναι θετικός είναι μικρότερος για τους δημοσίους υπαλλήλους από ότι είναι για τους υπόλοιπους εργαζομένους. Με άλλα λόγια, παρατηρούμε ότι οι εργαζόμενοι γενικά και οι δημόσιοι υπάλληλοι ειδικότερα, όχι μόνον δεν επιβαρύνουν το κράτος, όπως συχνά ακούγεται στο δημόσιο λόγο, αλλά αντίθετα συνεισφέρουν περισσότερα από όσα λαμβάνουν. Σημειώνουμε επίσης ότι τα έτη κατά τα οποία ο καθαρός κοινωνικός μισθός είναι θετικός συμπίπτουν με την έναρξη της προηγούμενης μεγάλης οικονομικής κρίσης και την ενεργοποίηση αυτόματων σταθεροποιητών της οικονομίας. Επίσης, η μετάβαση από την περίοδο θετικού καθαρού κοινωνικού μισθού στην περίοδο αρνητικού καθαρού κοινωνικού μισθού ύστερα από το 2011 συμπίπτει με την εφαρμογή των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής (ΠΟΠ). Ειδικότερα, τα στοιχεία δείχνουν ότι ύστερα

από την εφαρμογή των ΠΟΠ οι εργαζόμενοι χρηματοδοτούσαν το κράτος με επιταχυνόμενο ρυθμό έως και το 2019 ενώ στη συνέχεια η αύξηση των παροχών λόγω των έκτακτων μέτρων λόγω πανδημίας οδήγησε σε σημαντική διόρθωση του καθαρού κοινωνικού μισθού.

Πίνακας 1: Καθαρός κοινωνικός μισθός, παροχές

Code	Transaction
GF01	General public services
GF02	Defence
GF03	Public order and safety
GF04	Economic affairs
GF05	Environmental protection
GF06	Housing and community amenities
GF07	Health
GF08	Recreation, culture and religion
GF09	Education
GF10	Social protection

Πίνακας 2: Καθαρός κοινωνικός μισθός, φόροι

Code	Transaction
Major Categories	
D.21	Taxes on products
D.29	Other taxes on production
D.51	Taxes on income
D.59	Other current taxes
D.61	Net social contributions
D.91	Capital taxes
Minor Categories	
D.29C	Total wage bill and payroll taxes
D.51B	Taxes on the income or profits of corporations
D.51C2	Taxes on holding gains of corporations
D.59D	Payments by households for licences
D.59F	Other current taxes n.e.c.

Επικεντρώνοντας στα συστατικά στοιχεία του καθαρού κοινωνικού μισθού, δηλαδή στους φόρους και στις παροχές, διακρίνουμε ότι γενικά τόσο οι φόροι

όσο και οι παροχές αυξάνονται κατά την περίοδο που εξετάζουμε κατά 13% και 14% του ΑΕΠ αντίστοιχα. Ειδικότερα, οι φόροι αυξάνονται από 15,5% του ΑΕΠ το 1995 σε 28,6% του ΑΕΠ το 2020, ενώ αντίστοιχα οι παροχές αυξάνονται από 12,8% του ΑΕΠ το 1995 σε 26,9% του ΑΕΠ το 2020. Η συνολική κίνηση που περιγράψαμε όμως υποκρύπτει μια σειρά από κρίσιμες επιμέρους μεταβολές. Πιο συγκεκριμένα, κατά την περίοδο πριν την ένταξη της Ελλάδας στο Ευρώ οι φόροι και οι παροχές, ως ποσοστά του ΑΕΠ, αυξάνονται σε γενικές γραμμές με κοινό ρυθμό. Στην περίοδο που ακολουθεί και έως το 2010 οι παροχές αυξάνονται γρηγορότερα από τους φόρους, γεγονός που ισχύει πιο έντονα για την περίοδο 2008 έως 2010 η οποία και μπορεί να χαρακτηριστεί ως η πρώτη περίοδος της προηγούμενης μεγάλης κρίσης. Αντίθετα, κατά την περίοδο 2010 έως 2014 ακολουθεί βίαιη αύξηση των φόρων με ταυτόχρονο πάγωμα των παροχών, διαδικασία που διατηρείται με χαμηλότερη ένταση έως και το 2019. Ειδική περίπτωση αποτελεί το έτος 2020 καθώς οι συνθήκες πανδημίας οδηγούν σε απότομη αύξηση των παροχών χωρίς αντίστοιχη αύξηση των φόρων.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η συνολική εικόνα των συνθηκών αμοιβής και εργασίας των εργαζομένων στον ελληνικό δημόσιο τομέα στην περίοδο από το ξέσπασμα της ελληνικής κρίσης μέχρι σήμερα είναι οικτρή. Στο πλαίσιο των πολιτικών λιτότητας που έχουν επιβάλλει τα Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής των ΕΕ-ΕΚΤ-ΔΝΤ – και που οι δεσμεύσεις τους ακολουθούνται αδιάπρωτα μέχρι σήμερα – τόσο η απασχόληση όσο και οι μισθολογικές συνθήκες έχουν επιδεινωθεί δραματικά στον ελληνικό δημόσιο τομέα.

Όσον αφορά το επίπεδο των αμοιβών στον δημόσιο τομέα αυτές, στην περίοδο 2010-2020, έχουν μειωθεί κατά 17,1% σε όρους πραγματικών τιμών.

Όμως, η δραματική αυτή επιδείνωση δεν περιορίζεται μόνο στον γενικό δείκτη αλλά αφορά και την αύξηση των μισθολογικών ανισοτήτων μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών εργαζομένων στον δημόσιο τομέα. Χαρακτηριστικά, οι μισθολογικές απολαβές των ανώτερων διευθυντικών και διοικητικών στελεχών μειώνεται λιγότερο από ότι αυτές όλων των υπόλοιπων κατηγοριών. Η ίδια τάση υπάρχει και προς όφελος εργαζομένων που ασκούν καθήκοντα επίβλεψης έναντι αυτών που δεν ασκούν. Επιπλέον, αυξάνει η μισθολογική απόκλιση σε βάρος των γυναικών. Ανάλογα, συνολικά η κατανομή των μισθών μετατοπίζεται προς τα κάτω καθώς αυξάνει το ποσοστό των χαμηλότερα αμοιβομένων δημοσίων υπαλλήλων. Αξιοσημείωτο είναι ότι δυσανάλογα μεγάλο βάρος των μισθολογικών μειώσεων επωμίζονται οι τομείς της εκπαίδευσης και της δημόσιας διοίκησης όπου οι μισθολογικές περικοπές είναι εντονότερες.

Αυτή η οικτρή εικόνα γίνεται εντονότερη όταν συγκριθούν οι μισθολογικές απολαβές των εργαζομένων στον ελληνικό δημόσιο τομέα με αυτές τόσο της ΕΕ και της Ευρωζώνης όσο και των χωρών της Ευρωζώνης που τέθηκαν υπό Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής. Κατά την περίοδο 2008-2020 ο μέσος μισθός στον δημόσιο τομέα στην Ελλάδα μειώθηκε κατά 25,6%, ενώ αντίθετα στην Ευρωζώνη αυξήθηκε κατά 21,4% και στην ΕΕ κατά 23,8%. Η μοναδικότητα του ύψους της αρνητικής προσαρμογής του μισθού των δημοσίων υπαλλήλων στην Ελλάδα ξεχωρίζει ακόμη και σε σύγκριση με τις άλλες χώρες της Ευρωζώνης που τους επιβλήθηκαν Προγράμματα Οικονομικής

Προσαρμογής. Πάντα για την περίοδο 2008-2020, η Κύπρος εμφανίζει αύξηση κατά 6,3%, η Πορτογαλία κατά 5,2%, ενώ μόνον η Ιρλανδία εμφανίζει μείωση κατά 6,5% (που όμως πάλι είναι αισθητά μικρότερη με την ελληνική απομείωση κατά 25,6%). Παρόμοια με την πλειονότητα των άλλων χωρών αυτής της κατηγορίας, η Ισπανία (στην οποία εφαρμόστηκε μόνο ένα πρόγραμμα για τον χρηματοπιστωτικό τομέα) ο μέσος μισθός στον δημόσιο τομέα αυξήθηκε επίσης κατά 6,3%. Στον αντίποδα των χωρών της ευρωπεριφέρειας, σε πολλές χώρες του ευρωκέντρου εμφανίζονται εντυπωσιακές αυξήσεις του μέσου μισθού στον δημόσιο τομέα. Ενδεικτικά, για την περίοδο 2008-2020, έχουμε αυξήσεις του μέσου μισθού στον δημόσιο τομέα στην Γερμανία κατά 37,2%, στην Ολλανδία κατά 29,8% και στην Γαλλία κατά 21,8%.

Όσον αφορά το ζήτημα του εάν οι εργαζόμενοι στον δημόσιο τομέα αποτελούν ή όχι βάρος για τα δημόσια έσοδα (ένα επιχείρημα που προβλήθηκε έντονα από κυβερνητικά κέντρα), αποδεικνύεται ότι διαχρονικά – με την εξαίρεση μιας μικρής περιόδου πριν την κρίση - οι εργαζόμενοι στον δημόσιο τομέα συνεισφέρουν περισσότερο στα δημόσια έσοδα από όσα λαμβάνουν μέσω αναδιανεμητικών διαδικασιών.

Αυτή η οικτρή εικόνα των μισθολογικών συνθηκών των εργαζομένων στον δημόσιο τομέα στην Ελλάδα επιδεινώνεται περαιτέρω εάν συνυπολογισθούν οι τρέχουσες ευρύτερες μακροοικονομικές συνθήκες. Η εκρηκτική αύξηση του πληθωρισμού το 2022 και το γεγονός ότι δεν είναι παροδικό φαινόμενο (καθώς εκτός από συγκυριακά ενδεχομένως έχει και βαθύτερα διαρθρωτικά αίτια) προσιωνίζει μία ακόμη μεγαλύτερη επιδείνωση της εισοδηματικής θέσης των εργαζομένων στον ελληνικό δημόσιο τομέα.

Είναι κρίσιμο ζήτημα όχι μόνο για τους εργαζόμενους στον δημόσιο τομέα και το συνδικαλιστικό τους κίνημα αλλά ευρύτερα για την ελληνική κοινωνία και οικονομία η άμεση βελτίωση των μισθολογικών συνθηκών τους. Ο δημόσιος τομέας απέδειξε για άλλη μία φορά τον στρατηγικό και κομβικό του ρόλο κατά την κρίση που πυροδότησε η πανδημία COVID-19. Χωρίς την στοιχειωδώς ομαλή και αποτελεσματική παρέμβασή του οι επιπτώσεις της κρίσης θα ήταν πολύ χειρότερες. Οι συνθήκες εργασίας και αμοιβής των εργαζομένων στον τομέα αυτό είναι κρίσιμο στοιχείο της αποτελεσματικής λειτουργίας του. Τέλος, ένα ενδεχομένως σημαντικό υποστήριγμα στην ανάταξη της θέσης των εργαζομένων στον δημόσιο τομέα αποτελεί η θεσμοποίηση διαδικασίας διαπραγμάτευσης συλλογικής σύμβασης στον δημόσιο τομέα. Στην χώρα μας η διαδικασία αυτή

απουσιάζει καθώς υπάγεται στην διαμόρφωση της ευρύτερης κυβερνητικής εισοδηματικής πολιτικής. Αυτό αποδυναμώνει το συνδικαλιστικό κίνημα καθώς του στερεί ένα βασικό μηχανισμό διεκδίκησης. Τα παραδείγματα χωρών όπου υπάρχει ο θεσμός αυτός δείχνουν ότι εξασφαλίζει καλύτερα τις συνθήκες εργασίας και αμοιβής των εργαζομένων στον δημόσιο τομέα.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Gerschenkron A. (1962), *Economic backwardness in historical perspective, a book of essays*, Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press
- Herod A., Gialis S., Gourzis K., Psifis S. & Mavroudeas S. (2021), 'The COVID-19 Pandemic and its impact upon southern EU employment and inequalities: a Labour Geography perspective', *European Urban and Regional Studies*, Vol.29 no.1
- Ιωακείμογλου Ηλ. (2019), «Η αλληλεξάρτηση των μισθών στον δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα», Αθήνα: Κοινωνικό Πολύκεντρο ΑΔΕΔΥ
- Κουζής Γ., Δημουλάς Κ., Μητράκος Θ. & Φιλοπούλου Μ. (2013), *Επιπτώσεις των περιοριστικών πολιτικών* στις δημόσιες υπηρεσίες, δημόσια αγαθά και ανθρώπινο δυναμικό της δημόσιας διοίκησης, Αθήνα: Πολύκεντρο ΑΔΕΔΥ
- Κουζής Γ., Γιούλος Γ., Ιωακείμογλου Ηλ., Σανιδά Φ. & Τσουκαλάς Σπ. (2017), *Απασχόληση, Αμοιβές, Θεσμικές Παρεμβάσεις στο Δημόσιο Τομέα στο πλαίσιο των περιοριστικών πολιτικών*, Αθήνα: Πολύκεντρο ΑΔΕΔΥ
- Maniatis T. (2003), 'The net social wage in Greece 1958-95', *International Review of Applied Economics*, Vol. 17, No.4, pp. 377-398
- Maniatis T. Does the State Benefit Labor? (2014), 'A Cross-Country Comparison of the Net Social Wage'. *Review of Radical Political Economics*, Vol. 46, No. 1, pp. 15-34.
- Maniatis T & Passas C. (2019), 'The net social wage in different welfare regimes'. *Capital & Class*, Vol. 43, No. 2, pp. 227-250
- Mavroudeas S. (2013), 'Development and Crisis: The Turbulent Course of Greek Capitalism', *International Critical Thought*, Vol.3, No.3, pp.297-314
- Mavroudeas S. & Paitaridis D. (2015), 'Mainstream accounts of the Greek crisis: more heat than light?' σε Mavroudeas S. (ed.), *Greek capitalism in crisis: Marxist Analyses*, London: Routledge.
- Μαυρουδέας Στ. (2019), «Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής για την Ελλάδα: Προέλευση, Δομή, Συστηματικές Αποτυχίες και Οικονομικές και

Κοινωνικές Επιπτώσεις», σε *Κρίση και Κοινωνική Πολιτική: Αδιέξοδα και Λύσεις*, συλλογικός τόμος ΕΕΚΠ, εκδόσεις ΤΟΠΟΣ

Mavroudeas S. (2021), 'The Political Economy of the COVID-19 pandemic' in M. Mustafa Erdoğan M., Alaverdov E., García A.C. & Trymal K. (eds.) *Impacts of COVID-19 on Societies and Economies*, London: IJOPEC http://www.ijopez.co.uk/wp-content/uploads/2022/01/2021_08.pdf

Missos V. (2021), 'Introducing a Safety Net: The Effects of Neoliberal Policy on Welfare, Poverty, and the Net Social Wage during the Greek Crisis', *Review of Radical Political Economics*, Vol. 53, No. 1, pp. 58-76.

Μαυρουδέας Στ. & Παρασκευοπούλου Χρ. (2021), «Η Πολιτική Οικονομία του covid-19 & οι επιπτώσεις της πανδημίας σε επιλεγμένες ευρωπαϊκές χώρες», Αθήνα: ΤΟΠΟΣ